

BÖLÜM 1

SIYASİ MESELE TEMELLİ OY VERME DAVRANIŞI VE SEÇMEN TERCİH VE KARARLARININ OLUŞMASINDA REEL SORUNLARIN ETKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA Ardahan İli Örneği¹

Doç. Dr. İhsan Kurtbaş

Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Siyaset ve Sosyal Bilimler ABD Öğretim Üyesi

Ardahan Ekonomik ve Sosyal Uygulama ve Araştırma Merkezi (ARESAM) Müdürü

kurtbasihsan@hotmail.com

ÖZET

Siyaset sosyolojisinde, seçmen davranışı ile seçmenlerin karar ve tercihleri konuları oldukça büyük önem taşır. Nitekim seçmenleri siyasete iten/çeken sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi faktörler ile seçmenlerin siyasal katılımıyla ortaya çıkan sirkülasyon ve dinamizm; toplumsal yapıyı etkileyerek onu 'yeniden inşa' eden önemli bir faktördür. Literatürde, genellikle, seçmen davranışı ile seçmen tercih ve kararlarını etkileyen üç etkenden söz edilir. Bunlardan birincisi, bireyin kolektif bir yapının/sosyolojik grubun üyesi olmasının onun oy verme davranışını etkilediğini ifade eden *sosyolojik yaklaşım*; ikincisi seçmenlerin oy verme davranışında onların psikolojik bağılıklarının/bağımlılıklarının etkili olduğunu iddia eden *psikolojik yaklaşım*; üçüncüsü ise seçmenin fayda-maliyet hesabı yaptığı ve temelde bireysel ve/veya kolektif menfaatleri doğrultusunda akılcı bir şekilde tercihte bulunduğunu belirten *rasyonel yaklaşımdır*.

Bu çalışma, Ardahan ilindeki seçmenlerin siyasal ilgileri, bilinçleri ile genel ve yerel sorunlara ilişkin deneyim ve algılarını tespit etmekte ve buradan hareketle seçmen tercih ve kararlarında siyasi mesele temelli oy verme davranışının etki ve önemini araştırmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, 2011 milletvekili genel seçimleri öncesinde, bazı açılardan, bir sorunlar yumağı

¹ Bu çalışma, danışmanlığını Prof. Dr. Ömer Aytaç'ın yaptığı, İhsan Kurtbaş'ın Etnosantizm ve Ötekileştirme Perspektifinde Siyasal Eğilimler: Ardahan İli Örneğinde Oy Verme Davranışının Sosyolojik Analizi, başlıklı Doktora Tezi'nin bir kısmından üretilmiştir ve 10-12 Ekim 2018 tarihleri arasında düzenlenmiş olan I. Uluslararası Siyaset ve Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda (I. International Politics And Social Science Symposium-IPSSS) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

olan Ardahan ilinin merkez, merkez köyleri ile ilçe ve bağlı köylerinde, 422 kişi ile nicel ve nitel yöntemlerin birlikte kullanıldığı, zenginleştirilmiş desen olarak da ifade edilen karma yöntemle alan araştırması yapılmıştır.

Elde edilen verilere göre, genel seçimlerde, Türkiye'nin en önemli üç sorunu, ekonomi, terör ve tarım-hayvancılık politikaları iken; Ardahan'ın en önemli üç sorunu ekonomi, altyapı sorunları ve tarım-hayvancılık politikalarıdır. Bunun yanı sıra, veriler göstermektedir ki, genel ve yerel sorunlarda bir hiyerarşi söz konusu olup nicelik açısından görüşmecilerin öncelendiği siyasal meseleler; daha çok seçmenlerin gündelik hayat pratiklerini doğrudan etkileyen reel sorunlar olup bu reel sorunların seçmen karar ve tercihlerindeki etkisi oldukça yüksek düzeydedir. Bununla birlikte, genel ve yerel sorunlarda bazı meseleler benzeşebildiği gibi; Türkiye ve Ardahan'a özgü münferit ve spesifik birtakım sorunlara da rastlanabilmektedir. Meselâ ekonomi sorunu hem Türkiye'nin hem de Ardahan'ın en önemli sorunu olarak görülürken; ülke genelinde terör, yerelde ise altyapı gibi meseleler genel ve yerele mahsus bir karakter taşımaktadır. Bu noktada tarafımızca '*Yoğunluk ve Çoğunluk Faktörleri*' olarak ifade edilen iki husus oldukça önem taşımaktadır. Çoğunluk anket verilerinde frekans ve yüzde olarak cevaplarını sıklığını ifade etmek için kullanılan bir terim iken; yoğunluk terimi, mülakat verilerinde katılımcıların bir konuya gösterdikleri hassasiyeti, verdikleri önemin şiddetini vurgulamak için kullanılan bir yakıştırma'dır. Anket verilerine göre, çoğunluk bakımından, ekonomi sorununu, terör sorunundan daha önemli görenlerin oranı daha yüksek olsa da mülakat verilerinden yola çıkarak, *yoğunluk açısından* terör sorununun siyasî tercihleri ve kararları daha fazla etkileyebildiğini söyleyebiliriz.

Alan araştırmasından elde edilen bir başka bulguya göre, sosyolojik, psikolojik ve rasyonel gerekçelerle oy verenlerin %74,3'ü, oy verirken Türkiye'nin ve Ardahan'ın sorunlarını göz önünde bulundurmaktadır. Buradan iki çıkarımda bulunulabilir. *İlki*; sorun temelli oy verme eğiliminin, siyasî tercih ve kararlar üzerinde önemli bir etkisi bulunmakta, hatta merkezî bir yer tutmakta olduğudur. *İkincisi ise*; seçmenleri, literatürde yer yer yapıldığı üzere, sosyolojik, psikolojik veya rasyonel gerekçelerle oy verenler şeklinde kategorik ayrımlara tabi tutmanın çeşitli sakıncalar barındırabildiğidir. Nitekim *kendini bildi bileli aynı partiye oy verenlerin %79,1'i*, genel ve yerel sorunları önemseyerek oy verdiğini belirtmektedir. Dolayısıyla, seçmenin tercih ve kararlarının ana omurgasını ister sosyolojik ister psikolojik isterse de rasyonel gerekçeler oluştursun, seçmen bu gerekçeleri kendine göre akılcı açıklamalarla "çerçeve"leyerek, tercih ve kararlarını kendince rasyonelleştirme yoluna gidebilmektedir. Örneğin sosyolojik bağlamda ait olduğu kolektif grubun menfaatleri için oy kullanan bir seçmen, bu davranışını, kendince rasyonel gerekçelere dayandırabilir. Bu bakımdan, siyaset sosyolojisinde seçmen tercihlerini açıklayan tümel yaklaşımların belli bir karşılığı olsa da

seçmen denilen kişinin, belli bir kültürün içinde yaşayan, birtakım sosyo-demografik özelliklere sahip, belli bir kolektif kimliğin mensubu olan, bu haliyle de bir yandan muazzam heterojen bir toplumun inşasına aktif olarak katkı sağlarken; öte yandan içinde yaşadığı toplum tarafından inşa olunan bir varlık olduğu gerçeği unutulmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Mesele temelli oy verme davranışı, Seçmen, Sosyolojik Yaklaşım, Psikolojik Yaklaşım, Rasyonel Yaklaşım, Ardahan

GİRİŞ

Siyasetle ilgili söylenebilecek ilk şey, tanım olarak bir çırpıda anlatılamayacak kadar geniş ve derin bir kavram olduğudur. En genel anlamıyla siyaset, insanların tasavvur ettiği bir toplum düzeni içinde yaşamalarını sağlayacak (medenî ve anayasal) kurallar yapma, kararlar alma ve onları uygulama sürecidir. İnsanların tasavvur ettiği toplum düzenini kurmalarının ya da kurdukları düzeni korumalarının yolu ise politik olmalarından ve siyasal katılımdan geçmektedir. Siyasal katılım, bireylerin, herhangi bir sosyo-politik gelişme karşısında tutum almasından, siyasî eylemlere katılmasına veya bizzat aktif olarak siyasetin içinde yer almasına kadar geniş bir pratikler dizisini barındırır. Bu noktada bir ülkede, siyasetin niteliği ile siyasal kültür arasında doğrudan bir ilişki olduğu hususu göz ardı edilmemelidir. Keza siyasal kültürün yerleşik ve nitelikli olduğu toplumlarda siyasetin amacı 'neredeyse herkesin yaşamak istediği toplum düzenini' bulup uygulama, yöntemi ise uzlaş, konsensüs, iş birliği, diyalog ve müzakere iken; siyasal kültürün yerleşik ve nitelikli olmadığı toplumlarda siyasetin amacı iktidarı ele geçirmek veya onu muhafaza ederek iktidarın nimetlerinden faydalanma, yöntemi ise çatışma, mücadele ve kavga olacaktır.

Bununla birlikte seçmen denilen kişi; yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir düzeyi, memleket, coğrafi mekân, statü, milliyet, etnisite, mezhep, din, siyasal ideoloji, toplumsal sınıf veya tabaka gibi çok sayıda özelliklerden meydana gelen ve bu yönüyle oldukça heterojen hale getirdiği toplumun bir tezahürü de olan varlıktır. Bu bakımdan seçmen karar ve tercihlerini etkileyen faktörler, seçmenlerin yaşı, cinsiyeti, mesleği, eğitim ve gelir durumu gibi sosyo-demografik faktörlere; siyasal ilgi, bilgi ve bilinç gibi kişisel niteliklere; vaatler ve icraatlar gibi rasyonel gerekçelere; duygusal/psikolojik saiklere; kolektif kimliklerin şekillendirdiği sosyolojik bağlamlara; kitle iletişim araçları ve parti liderlerinin imajı gibi yapısal faktörlere, ülkeden ülkeye değişen kültürel özelliklere göre değişiklik gösterebilmektedir. Neticede muazzam çeşitlilikte olan ve farklı saiklerden etkilenen seçmenlerin, karar ve tercihlerini, tekil veya öncelikli faktörler belirleyebildiği gibi; yukarıda sözü edilen tüm bu faktörler bütünlük ve hatta bir yığın halinde de seçmenin karar ve tercih(leri)ni etkileyebilmektedir. Bu konuda Heywood'a göre (2018:

327), “seçmen karar ve tercihlerini etkileyen faktörler; kısa ve uzun vadeli etkiler olarak ikiye ayrılır. Kısa vadeli etkiler a) hükümetin popülaritesi ile doğrudan ilişkili olduğu düşünülen ekonominin durumu (işsizlik, enflasyon ve harcanabilir gelir gibi iyi hissetme faktörleri), b) parti liderlerinin kişiliği ve halkın gözündeki imajı; c) partilerin seçim kampanyalarının etkinliği ve tarzı ile d) kitle iletişim araçları gibi konularda *belirli bir seçime özgü olan ve çoğunlukla oy verme kalıplarıyla ilgili sonuçlar çıkarılmasını olanaksız kılan durumlardır*”. Buradan hareketle seçmen davranışına, karar ve tercihlerine yönelik uzun vadeli faktörleri ise münferit seçimlerle sınırlı tutulamayacak ve çoğunlukla oy verme kalıplarıyla ilgili tümel çıkarımlarda bulunmamıza olanak sağlayan durumlar olarak tanımlayabiliriz.

Bu çerçevede bu çalışma, mesele temelli oy verme davranışının seçmen tercih ve kararlarındaki etkisini araştırmaktadır. Türk Dil Kurumu Sözlüğünde mesele, sorun anlamına gelirken; sorun ise, “araştırılıp öğrenilmesi, düşünülüp çözülmesi, bir sonuca bağlanması gereken durum, problem; sıkıntı veren durum, dert” (tdk.gov.tr) şeklinde tanımlanmaktadır. Çalışmada mesele ise, kısa ve uzun vadeli olarak, toplumda gündelik hayat pratiklerini de etkileyen sosyal, kültürel, ekonomik, tarihi ve siyasî sorunlar, dertler, sıkıntı veren durumlar anlamında kullanılmaktadır. Bu kapsamda bu çalışma, genel seçimlerin hemen arifesinde, **a)** seçmen nezdinde (genel ve yerel konularda), sorun olarak algılanan konuların belirlenmesi ve bu sorunların önem sırasına göre bir sıralamaya sokulmasını; **b)** böylelikle siyasette mesele temelli oy verme davranışının etkisini ve işlevini araştırarak, **c)** seçmen eğilimlerinde sosyolojik, psikolojik ve rasyonel yaklaşımların teorik temellerini ampirik açıdan irdelemeyi; **d)** ve tüm bu amaçlardan hareketle küllî çıkarımlarda bulunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada mesele temeli oy verme davranışı ve sorun algısının siyasal tercih ve kararlardaki etkisine yönelik Ardahan ili örneğinin ampirik bir çalışma yapılmıştır. Amaç(lar) açısından Ardahan, karakteristik bir il olma özelliği taşımaktadır. Şöyle ki;

“Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2015 yılında şehirlerin yaşam kalitesini ölçmek amacıyla bir araştırma yapmıştır. Bu araştırmada ildeki konut, çalışma hayatı, gelir ve servet, sağlık, eğitim, çevre, güvenlik, sivil katılım, altyapı hizmetlerine erişim, sosyal yaşam ve yaşam memnuniyeti gibi konular başta olmak üzere, sosyo-ekonomik veriler kullanılmıştır. Kullanılan 41 değişken yardımı ile illerin ‘ne ölçüde yaşanabilir olduğu’ tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu araştırmaya göre, Türkiye’deki iller sıralamasında Kars 70., Iğdır 72., Ardahan 74., Ağrı 79. sırada yer almıştır. (...) İş Bankası tarafından illerin gelişmişlik düzeylerini belirlemeye yönelik geliştirilen endekste 32’si ekonomik, 17’si sosyal değişken olmak üzere 49 kıstas kullanılmıştır. İş Bankası tarafından 2014 yılında gerçekleştirilen ve 2012 yılı verileri esas alınarak oluşturulan sıralamaya göre, TRA2 bölgesindeki iller en az gelişmiş illerin yer aldığı beşinci grupta yer almaktadır. Bu araştırmada Kars 71., Iğdır 74., Ağrı 76. ve Ardahan 77. sırada yer almıştır. İş Bankası’nın gerçek-

leştirdiği araştırmalarda ayrıca illerin finansal gelişmişliklerinde bakılmıştır. 2012 yılına göre illerin finansal gelişmişlik sıralamasında; Kars 65., Ağrı 69., Iğdır 71. ve Ardahan 79. sırada yer almaktadır. 2013 yılında ise Ağrı 64'e, Ardahan ise 78'e yükselmiştir. Bu araştırmaya göre Ardahan'ın başını çektiği TRA2 bölgesindeki bu iller finansal gelişim potansiyeli en düşük on il arasında yer almaktadır" (Çaha ve diğ., 2017: 24).

Görüldüğü gibi Ardahan ili ekonomik ve sosyal açıdan düzinelerce parametrenin ve değişkenin esas alındığı araştırmalarda Türkiye ortalamasının çok altında ve hatta en sonlarda yer almaktadır. Bu açıdan bir anlamda 'meseleler' yumağı da olan Ardahan'da yaşanan ve deneyimlenen sorunların tespiti ve bu sorunların oy verme davranışına etkisinin ortaya konulması, siyaset sosyolojisi alanına özgün bir katkı sağlayabilir. Bu çerçevede çalışma üç kısımdan oluşmaktadır. *Birinci kısımda* çalışmanın metodolojisi ortaya konulmaktadır. Ardından *ikinci kısımda*, Ardahan ilinin genel ve yerel sorunlara ilişkin bakış açıları ve bu sorunlara ilişkin yorumları serimlenmiştir. Burada Türkiye'nin ve Ardahan'ın en önemli görülen sorunlarının neler olduğu ve bu meselelerin nasıl algılandığı irdelenerek yöresel siyasal sistemin doğasına ilişkin siyasal şifreler çözümlenmeye de çalışılmıştır. Üçüncü kısımda ise siyasal karar ve tercihlerin oluşmasında mesele temelli oy verme davranışının etkisi ve rolü anlaşılmasına çalışılarak tümel çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır.

1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Ardahan ili, Ülkemizin kuzeydoğusunda, Gürcistan'a sınır olan bir ilimizdir. İlk kez 1924 yılında il olan Ardahan 1926'da Kars'a bağlanmış; 1992 yılında ise tekrar il statüsü edinmiştir. Araştırmada nitel (kalitatif) ve nicel (kantitatif) yöntemin birlikte kullanıldığı 'zenginleştirilmiş desen' olarak da ifade edilen 'karma yöntem' kullanılmıştır.

"Bilimsel yöntem; insana, topluma, doğaya ilişkin doğru ve gerçeğe uygun betimleme (description) ve açıklamalarda (explanation) bulunabilmeyi amaçlayan bilim adamının, hedeflerine ulaşabilmek için gerek zihinsel çizgide yürüdüğü yol ve harcadığı çaba, gerek yürüyeceği yolu ve bu yolda yürürken harcayacağı her türlü çabayı önceden belirleyen kurallar topluluğudur" (Çelebi, 2004: 236). Başka bir deyişle, "araştırmanın probleminin en güvenilir bilimsel yolla nasıl çözüleceğini gösteren mantık düzeni, yani yoludur. Bu süreçte bir model, birden çok teknik içerebilir" (İslamoğlu, 2011: 86). Bu bağlamda, kullanılan her model ve tekniğin uygunluğu ise araştırmanın doğası, problemi ve hedefine bağlıdır. Bu çerçevede, karma yöntem; "tek bir çalışma ya da çalışmalar dizisindeki aynı temel olgulara ilişkin nitel ve nicel veriler toplamayı, onları analiz etmeyi ve yorumlamayı içermektedir" (Leech ve Onwuegbuzie'den akt. Kırıl ve Kırıl, 2011: 294). Yakın zamanlarda sıkça kullanılmaya başlayan karma yöntem; "kalitatif ve kantitatif yöntemlerini

üstünlüklerini alıp, olumsuz yönlerinden kaçınan ve böylelikle yöntemden kaynaklı sorunları en aza indirgeme gibi potansiyel faydalar sağlayan eklektik bir yöntemdir. Karma yöntem, farklı aşamalarında nevi şahsına münhasır güçlükler barındıran; ancak sonuçları itibarıyla ideal olan bir yöntemdir” (Kıral ve Kıral, 2011: 297, Büyüköztürk vd 2008: 213 ve Güven, 2006: 171). Bu çalışmanın örneklemini ise ‘sistemik tesadüfi örnekleme’le belirlenmiştir. Bunun için Yüksek Seçim Kurulu’nun 2007 Milletvekili Genel Seçimleri’nde “Oy Kullanan Seçmen Sayıları” baz alınmıştır. Böylece ana kütle, mümkün olduğu kadar geniş temsil edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 1: Sistemik Tesadüfi Örnekleme Yöntemine Göre Yapılması Öngörülen Mülakat Yerleri, Sayı ve Oranları

2007 Genel Seçimlerine Göre	Seçmen Listesinde Yazılı seçmen Sayısı	Oy Kullanan Seçmen Sayısı	Merkez seçmen sayısı	Merkezde Yapılan Mülakat Sayısı	Merkezde Yapılan Mülakat Oranı	Köydeki Seçmen Sayısı	Köylerde Yapılan Mülakat Sayısı	Köylerde Yapılan Mülakat Oranı	Toplam Yapılan Mülakat Sayısı	Toplam (%)
Merkez	23.910	19.170	6646	27	6,1	12524	84	19	111	25,1
Göle	18.983	14.982	2500	25	5,7	12482	103	23,3	128	29
Çıldır	7.608	6.685	1299	6	1,4	5386	43	9,7	49	11,1
Hanak	7.331	6.337	1882	31	7,0	4455	28	6,3	59	13,3
Posof	6.743	5.864	972	17	3,8	4892	48	10,9	65	14,7
Damal	4.253	3.815	2054	5	1,1	1761	25	5,7	30	6,8
Toplam	68.828	16.853	15353	111	25,1	41500	331	74,9	442	100

Tablo 1’de belirtildiği üzere il ve ilçe merkezleri ile köylerdeki seçmenlerin yaklaşık %07,5’ine denk gelen 442 kişi ile yüzyüze görüşme tekniği ile mülakat yapılmıştır. Bu sayı karma yöntem kapsamında çalışmanın nicel kısmı için özellikle belirlenmiştir. Zira Krejcie ve Morgan (1970: 607-610) ‘Determining Sample Size For Research Activities’ adlı yapıtlarında bir milyon kişiye kadarki yerleşim yerlerinde en az 384 kişiye anket uygulanmasını öngörmektedir. Bu kapsamda asgarî 384 kişiyi tutturmak üzere 442 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak mülakat ve 4 grup ile de odak grup görüşmeleri yapılmıştır. Alan araştırmasında mülakatlar toplam 91 farklı yerleşim noktasında gerçekleştirilmiştir. Gidilen yerlerde özellikle varsa köy muhtarı, yoksa en azından azalarından biri ile görüşmek için çaba

gösterilmiştir. Görüşülen 442 kişinin 14'ü (%3,3) köy muhtarları ile gerçekleştirilen mülâkatlardan oluşmaktadır. Bunun yanında gidilen köylerde hane sayısının büyüklüğüne göre ortalama 3-4 en fazla 5 kişi ile görüşme yapılmasına özen gösterilmiştir.

Alan araştırmasında sahada bulunulacak tarih aralığına mümkün olduğu kadar önem verilmiştir. Sahaya çıkmak üzere seçmenlerin hem kararlarının netleştiği hem de mülâkatların yetiştirileceği bir tarih aralığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun için ilk olarak 22.04.2011 Cuma günü sahaya çıkılmış; 09.06.2011 Perşembe günü son görüşme yapılmıştır. Bu süreç boyunca toplam 49 gün sahada kalınmıştır. Alan araştırmasında ses kayıt cihazı, fotoğraf makinesi kullanılmış ve aynı zamanda yapılan gözlemler yazılı notlara dönüştürülmüştür. Yanıtların samimî olmasını sağlamak üzere görüşülen kişiye elde edilen kayıtların (cihazla veya elle) başka kimse veya kurumlara verilmeyeceği ve başka amaçla kullanılmayacağı açıkça anlatılmıştır.

2. ARAŞTIRMA BULGULARININ ANALİZİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Yarı yapılandırılmış görüşme formunda, sosyodemografik sorular ile bazı anket sorularının dışındaki bütün sorular, açık uçlu sorulardan oluşmuştur. Alan araştırmasından elde edilen verilerin tamamı öncelikle Excel sayfasında toplanmış; sonrasında bu ifadeler kendi içinde kategorize edilerek anket şıklarına dönüştürülerek SPSS paket programına girilmiştir. Bu açıdan tamamına yakını mülâkat verilerinden oluşan nitel görüşme verileri, nicelleştirilerek istatistikî değerlere dönüştürülmüştür. Çalışmanın bu kısmında öncelikle katılımcıların sosyo-demografik özellikleri serimlenecektir. Ardından katılımcıların ülke genelinde ve yerelde, daha çok hangi konuları sorun olarak gördükleri irdelenecektir. Burada ekonomi, altyapı, terör, tarım ve hayvancılık, siyasa ve eğitim sorunları ele alınacak ve değerlendirilecektir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında ise siyasal tercihlerin oluşmasında reel sorunların etkisi ve mesele temelli oy verme davranışının seçmen davranışı üzerindeki yeri incelenecektir.

2.1. Sosyodemografik Özellikler

Tablo 2: Cinsiyet	f	%	Tablo 3: Medeni Durum	f	%
Kadın (K)	125	28,3	Evli	328	74,9
Erkek (E)	317	71,7	Bekar	110	25,1
Toplam	442	100	Toplam	438	100
N: 442; Mean: 1,71; Std Dev: 0,45087; Var: 0,203			N: 438; Mean: 1,25; Std Dev: 0,43417; Var:0,188		
Tablo 4: Yaş	f	%	Tablo 5: Aylık Hane Geliri	f	%
18-21 arası	35	8,0	Hiç yok	126	29,6
22-35 arası	159	36,3	0-700	134	31,5
36-50 arası	129	29,5	701-1500	110	25,8
51 ve Üstü	115	26,3	1501-2500	36	8,5
Toplam	438	100	2501 ve üzeri	20	4,7
N: 438; Min: 18; Max: 82; Mean: 40,5; Std Dev: 14,79420; Var:218,868			Toplam		
			N: 426; Min: 0; Max: 10000; Mean: 678,2; Std Dev: 906,59; Var: 821911,5		
Tablo 6: Eğitim Düzeyi	f	%	Tablo 7: Meslek	f	%
Okuma Yazma Bilmiyorum (OYB)	29	6,6	İşsiz (İSZ)	15	3,4
Okur-Yazarım (OY)	8	1,8	Öğrenci (ÖĞ)	22	5,0
İlkokul (İO)-Ortaokul (OO)	243	55,4	Ev Hanımı (EH)	107	24,3
Lise (L)	104	23,7	Geçici-Mevsimlik İşçi (Gi)	9	2,0
Önlisans (ÖL), Lisans (LS) ve Lisansüstü (LSÜ)	55	12,5	Serbest Meslek (SM) –Esnaf (ESN)-İş Adanı-Girişimci (İŞT)	71	16,1
Toplam	439	100	Çiftçi (ÇFTÇ)	169	38,3
*N: 439; Mean: 3,9; Std Dev: 1,480; Var:2,191			Emekli (EML)		
Kamu Sektörü			14		
Memur (KSE)-Özel Sektör Memur (ÖSM)			34		
Toplam			441		
			100		
			*N: 441; Min: 1; Max: 13; Mean: 6,2; Std Dev: 2,87789; Var:8,283		
Not: Çalışmada, mülakat ifadelerinin karşısında, katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ve diğer nitelikleri verilirken, tabloda ifade edilen kısaltmalar kullanılmıştır. Tabloda olmayan; ancak mülakat ifadelerinde yer alan 'M' kısaltması ise, Muhtar kelimesinin kısaltması iken; rakamlar ise katılımcıların yaşlarıdır.					

Seçim sosyolojisi araştırmaları, seçmen davranışının, tercih ve kararlarının farklılaşmasında, genellikle beş etkenin diğerlerinin önüne geçtiğini göstermektedir. Bunlar, (Kışlalı, 2010: 114): “Yerleşme birimi, yaşam düzeyi, eğitim düzeyi, yaş ve cinsiyettir”. Bu çalışmada, görüşmecilerden %28,3’ü kadın; %71,7’si erkek (**Bkz. Tablo 2**); %74,9’u evli, %25,1’i bekârdır (**Bkz. Tablo 3**). Bunun yanı sıra katılımcıların %36,3’ü 22-35; %29,1’i 36-50; %26,3’ü 51 yaş ve üstü ve %8’i 18-21 yaş arasındadır. Görüşmeciler arasında en küçük yaşta 18 yaşında; en büyük yaşta 82 yaşında olup bütün görüşmecilerin yaş ortalaması 40,1’dir. Seçme yaşı, asgarî 18 olduğundan, bu yaş sınırı araştırmanın sınırlılıkları arasında da yer almaktadır (**Bkz. Tablo 4**). Alan araştırması esnasında görüşmecilerden bazıları araştırmacıyı, Valilik, Belediye, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı gibi kurum ve kuruluşların gelerek yardım dağıtan görevli olarak nitelendirebilmiştir. Bu çerçevede görüşmeciler, bütün çabalara rağmen; sosyo-ekonomik bağlamdaki sorulara araştırmacıyı yönlendirici, manipüle edici şekilde cevaplar verme yoluna gidebilmiştir. Öte yandan özellikle çiftçi ve ev hanımlarının çoğunluğu, samimî olsalar dahi, sabit bir gelirleri olmadığından hane geliri ile ilgili sorulara net bir cevap (rakam) verememiştir. Dolayısıyla görüşmecilerin ekonomik durumlarını ifade etmeye çalışan **Tablo 5**, hemen belirtmek gerekmektedir ki, gerçek ve net bir durum tespitini yansıtmamaktadır. Ancak ilgili tablo, görüşmecilerin kendilerini ait gördükleri gelir kesiti hakkında fikir vermesi bakımından önem taşımaktadır. Bu bağlamda görüşmecilerden %31,5’inin 0-700 TL arası, %25,8’inin 701-1500 TL arası, %4,7’sinin 2501 TL ve üstü geliri vardır. %29,6’sı ise hiçbir geliri olmadığını ifade etmiştir. Neticede görüşmecilerin önemli bir çoğunluğu (Hiç yok diyenler ve 0-700 TL arası geliri olanlar: %61,1) gelirini yok denecek kadar az olarak nitelendirmiştir (**Bkz. Tablo 5**).

Eğitim düzeyi açısından görüşmecilerden %55,4’ü ilkökul-ortaokul, %23,7’si lise, %12,5’i ön lisans ve üstü eğitim seviyendeyken; %1,8’i okur-yazar eğitim düzeyinde olup %6,6’sı ise okuma yazma bilmemektedir (**Bkz. Tablo 6**). Meslekî bakımdan ise görüşmecilerden %38,3’ü gibi büyük bir çoğunluğu çiftçi, %24,3’ü ev hanımı, %16,1’i serbest meslek-esnaf-iş adamı, %7,7’si memur, %5’i öğrenci, %3,4’ü işsiz, %3,2’si emekli, %2’si geçici-mevsimlik işçidir. Çalışanların büyük çoğunluğunun (%62,6) çiftçi ve ev hanımı olduğu görülmektedir (**Bkz. Tablo 7**). Görüşmecilerin büyük çoğunluğunun meslekî açıdan çiftçi ve ev hanımı; eğitim düzeyi açısından ise ilkökul ve altı; gelir düzeyi bakımından 1500 TL² ve altında gelire sahip olmasının nedeni, evrenin sosyo-ekonomik yapısından kaynaklanmaktadır. Zira yoğunluk bakımından, Ardahan ilindeki seçmenlerin büyük çoğunluğunun köyde/taşrada bulunuyor olması, meslekî

² Araştırmanın yapıldığı 2011 yılı 1. Altı Ayı Asgari Ücret miktarı ise, 796.50 TL’dir (csgb.gov.tr).

bakımdan ve eğitim düzeyi açısından bu dağılımın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

2.2. Genel ve Yerel Sorun Algısı

Tablo 8: Seçmenlerde Genel ve Yerel Sorun Algısı

Sizce Türkiye'nin en önemli sorunu nedir?	f	%	Sizce Ardahan'ın en önemli sorunu nedir?	f	%
Ekonomi, İşsizlik, Yoksulluk	251	57,8	Ekonomi, İşsizlik, Yoksulluk	165	38,1
Terör	74	17,1	Altyapı sorunları, geri kalmışlık, yatırımın olmaması	117	27,0
Tarım ve Hayvancılık Politikaları	9	2,1	Tarım ve hayvancılık politikaları	76	17,6
Siyasa ve siyasetçiler	10	2,3	Siyasa ve siyasetçiler	9	2,1
Eğitim	5	1,2	Eğitim	21	4,8
Demokrasi	52	12	Sağlık	8	1,8
Türkiye'nin hiçbir sorunu yok	1	,2	Ardahan'ın hiçbir problemi yok	6	1,4
Diğer	21	4,8	Diğer (Göç, Sosyal imkânların olmaması, iklim)	22	5,1
Bilmiyorum	11	2,5	Bilmiyorum	9	2,1
Toplam	434	100	Toplam	433	100

Genel sorunlar açısından, görüşmecilerin %57,8'i gibi dikkat çekici bir çoğunluğuna göre Türkiye'nin en önemli sorunu ekonomi, işsizlik ve yoksulluk, %17,1'ine göre terör, %12'sine demokrasi, %2,3'üne göre siyaset ve siyasetçiler, %2,1'ine göre tarım ve hayvancılık politikaları, %1,2'sine göre ise eğitimidir. Görüşmecilerin %4,8'ine göre diğer sorunlar çok önemli olup %0,2'sine göre Türkiye'nin herhangi bir sorunu yoktur. Katılımcıların %2,1'i ise Türkiye'nin herhangi bir sorunu olup olmadığını bilmediğini belirtmiştir.

Yerel sorunlar bakımından, görüşmecilerin %38,1'i, Ardahan'ın en önemli sorununun ekonomi, yoksulluk, işsizlik; %27'si altyapı, geri kalmışlık, yatırımın olmaması; %17,6'sı tarım ve hayvancılık; %4,8'i eğitim; %2,1'i siyaset ve siyasetçiler; %1,8'i sağlık, %1,4'ü iklim koşulları, %0,9'u şehirde sosyal bir yapının olmaması; %0,9'u ise göç olduğunu ifade etmiştir. Görüşmecilerin %2,1'i Ardahan'ın herhangi bir sorunu olup olmadığını bilmediğini belirtirken, %1,4'ü ise Ardahan'ın herhangi bir sorunu olmadığını söylemiştir.

Türkiye'nin en önemli sorunu ile Ardahan'a münhasır sorunlar karşılaştırıldığında, bazı karakteristik meselelerle karşılaşılmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir: Seçmenlerin %57,8 gibi çok büyük bir çoğunluğu ekonomi, işsizlik ve yoksulluğu Türkiye'nin en önemli sorunu olarak ifade ederken; bu problemlerin Ardahan'ın en önemli sorunu olduğunu söyleyenlerin oranı %38,1'dir. Dolayısıyla işsizlik, ekonomi ve yoksulluk gibi sorunlar yerelden daha fazla genelin sorunu olarak görülmektedir. Tarım ve hayvancılık politikalarını Türkiye'nin genel problemi olarak görenlerin oranı %2,1 iken; Ardahan'ın en önemli sorunu şeklinde nitelendirenlerin oranı %17,6'dır. Böylelikle tarım ve hayvancılık politikaları daha fazla, Ardahan'a özgü yöresel sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitimi Türkiye'nin en önemli sorunu olarak görenlerin oranı %1,2 iken; Ardahan'ın en önemli sorunu olduğunu söyleyenlerin oranı %4,8'dir. Siyaseti ve siyasetçileri Türkiye'nin en önemli problemi olarak nitelendirenlerin oranı %2,3 iken, bunun Ardahan'ın en önemli sorunu olduğunu söyleyenlerin oranı %2,1'dir. Ayrıca önemli bir husus, seçmenlerin 17,1'i terörün, %12'si demokrasinin Türkiye'nin en önemli sorununu olduğunu söylerken; terör sorunu ve demokratik sorunları Ardahan'ın en önemli sorunu olarak ifade eden görüşmeciyeye rastlanmamıştır. Bu durumla bağlantılı olarak aşağıda yer alan Tablo 9'da genelde ve yerelde görülen en önemli sorun(lar) arasındaki ilişki yer almaktadır. Bu tabloda Türkiye'nin genel ve Ardahan'ın yerel sorunları arasındaki ilişki durumuna bakılmıştır.

Tablo 9: Türkiye'nin En Önemli Görülen Sorunu ile Ardahan'ın En Önemli Görülen Sorunu Arasındaki İlişki

Tarım ve hayvancılık Ekonomi, yoksulluk, işsizlik			Sizce Ardahan'ın en önemli sorunu nedir									Toplam
			Altyapı, geri kalmışlık, yatırımın olmaması, yol, su gibi sorunlar	Eğitim	Sağlık	Kirli siyaset, kötü siyasetçiler	Diğer	Bilmiyorum	Ardahan'ın hiçbir problemi yok			
Sizce Türkiye'nin en önemli sorunu nedir	Eğitim	f	0	1	1	3	0	0	0	0	0	5
		%	0,0	20,0	20,0	60,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100
	Ekonomi	f	48	118	55	7	3	4	10	3	1	249
		%	19,3	47,4	22,1	2,8	1,2	1,6	4,0	1,2	0,4	100
	Terör	f	13	22	23	4	2	3	5	0	1	73
		%	17,8	30,1	31,5	5,5	2,7	4,1	6,8	0,0	1,4	100
	Siyasa ve Siyasetçiler	f	2	3	2	0	0	1	1	1	0	10
		%	20,0	30,0	20,0	0,0	0,0	10,0	10,0	10,0	0,0	100
	Tarım politikaları	f	1	2	3	0	1	0	2	0	0	9
		%	11,1	22,2	33,3	0,0	11,1	0,0	22,2	0,0	0,0	100
	Demokrasi	f	10	13	18	4	1	0	3	0	2	51
		%	19,6	25,5	35,3	7,8	2,0	0,0	5,9	0,0	3,9	100
	Diğer	f	2	4	8	3	1	1	1	0	1	21
		%	9,5	19,0	38,1	14,3	4,8	4,8	4,8	0,0	4,8	100
	Bilmiyorum	f	0	2	4	0	0	0	0	5	0	11
		%	0,0	18,2	36,4	0,0	0,0	0,0	0,0	45,5	0,0	100
	Türkiye'nin hiçbir sorunu yok	f	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
		%	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	100
Toplam		f	76	165	114	21	8	9	22	9	6	430
%		17,7	38,4	26,5	4,9	1,9	2,1	5,1	2,1	1,4	100	

(χ^2) P: 0,00<0,05 olduğundan iki değişken arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Türkiye'nin en önemli sorununun eğitim sorunu olduğunu söyleyenlerin %60'ı Ardahan'ın da en önemli sorununun yine eğitim olduğunu, %20'si ekonomi, işsizlik ve yoksulluk, %20'si ise altyapı sorunları ve geri-kalmışlık olduğunu ifade etmiştir. **2.2.6 başlığı** altında detaylıca ele alınacağı üzere, eğitim sorunu Ardahan'ın en kronik ve önemli sorunlarından biridir. Nitekim Ardahan merkezi sınavların büyük bir çoğunluğunda Türkiye ortalamasının oldukça altındadır. Görüldüğü gibi katılımcıların büyük bir çoğunluğu açısından da, eğitim meselesi; Türkiye'nin ve Ardahan'ın en önemli sorunudur.

Türkiye'nin en önemli sorunun 'ekonomi' olduğunu söyleyenlerin %47,4'ü gibi büyük bir çoğunluğu, Ardahan'ın en önemli sorunun da ekonomi, işsizlik ve geri kalmışlık olduğunu ifade ederken %22,1'i altyapı ve geri kalmışlık, %19,3'ü ise tarım ve hayvancılık politikaları olduğunu ifade etmiştir. Burada dikkat çekici husus, Türkiye'nin en önemli sorununun ekonomi, işsizlik ve yoksulluk olduğunu ifade edenlerin çok büyük bir çoğunluğunun Ardahan'ın en önemli sorunun tarım ve hayvancılık politikaları olduğunu söylemesidir. Bu durum, ülkenin ekonomik durumuna ilişkin sorun algısının, yerelde tarım ve hayvancılık sorunlarına denk geldiğinin göstergesidir. Nitekim yöresel açıdan tarım ve hayvancılık; bir sektör olarak ekonomik hayatın, istihdamın ve hatta sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır.

Türkiye'nin en önemli sorununun 'terör' olduğunu söyleyenlerin %31,5'i Ardahan'ın en önemli sorunun 'altyapı ve geri kalmışlık sorunu' olduğunu, %30,1'i 'ekonomi, yoksulluk, işsizlik' olduğunu, %17,8'i 'tarım ve hayvancılık politikaları' olduğunu, %5,5'i 'eğitim' olduğunu, %4,1'i 'kirli siyaset ve kötü siyasetçiler' olduğunu ifade etmiştir. Görüldüğü üzere katılımcıların %17,1'i Türkiye'nin en önemli sorunun 'terör' olduğunu ifade ederken; varsa diğer seçeneğinde yer alan birkaç kişi dışında hiç kimse terörü, Ardahan'ın en önemli sorunu olarak işaret etmemektedir. Bu durum, Ardahan'ın kültürel ve sosyolojik farklılıklarıyla birlikte kardeşlik, birlik ve beraberlik kültürünün bir örneği olmasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye'nin en önemli sorununun 'demokrasi' olduğunu ifade edenlerin %35,3'ü Ardahan'ın en önemli sorununun 'altyapı, yatırımın olmaması ve geri kalmışlık' olduğunu, %25,5'i 'ekonomi, yoksulluk ve işsizlik' olduğunu, %19,6'sı 'tarım ve hayvancılık politikaları' olduğunu ve %7,8'i 'eğitim' sorunu olduğunu ifade etmiştir. Görüldüğü üzere demokrasi konusu Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri olarak görülmekle birlikte, yerelde böyle bir sorun algısı bulunmamaktadır. Nitekim Ardahan ili aynı köyde farklı sosyal ve kültürel farklılıkların birlik ve beraberlik içinde yaşadığı bir yerdir. Bu açıdan demokrasi daha çok siyasal çatışma ve mücadele alanı olarak görülmekte olup yerelde böyle bir eksikliğe işaret edilmemiştir.

Eğitim ve ekonomi gibi konularda Türkiye'nin ve Ardahan'ın en önemli olarak görülen sorunu arasında bir paralellik olmakla birlikte; teröre, demokrasiye, tarım ve hayvancılık politikalarına bakış açısı arasında benzeri bir yakınlık bulunmamaktadır. Bu bakımdan anlaşılıyor ki, bazı konularda, genel sorunlara yaklaşım açısıyla yerel sorunlara bakış tarzı arasında hususiyetler vardır. Nitekim burada alt yapı, geri kalmışlık, yatırımın olmaması, göç, sosyal imkânların yetersizliği, olumsuz iklim koşulları gibi sorunlar, doğrudan Ardahan'la ilişkili meseleler olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, aşağıda özellikle mülakat verileri ışığında bu temel ve yerel sorunların algılanış ve yorumlanış tarzlarına ilişkin nicel veriler ve bunları destekleyici mülakat ifadeleri yer almaktadır.

2.2.1. Ekonomi, İşsizlik ve Yoksulluk Sorunu

Görüşmecilerin çoğunluğuna göre, genelde ve yerelde, Türkiye'nin ve Ardahan'ın en önemli sorunu 'ekonomi, işsizlik ve yoksulluktur'. Bu sorunun öne çıkması, ekonomik sorunların doğrudan ve dolaylı yansımalarıyla şehrin başa çıkması gereken birçok probleminin olduğunun da bir göstergesidir.

Nitekim "bir şehrin gelişmesini etkileyen en önemli unsurlardan biri ekonomik gelişmişlik göstergesidir. Sadece Ardahan'ın değil; bölgenin (TRA2) Türkiye ekonomisine yaptığı katkı son derece düşüktür. Bölgenin Türk ekonomisine katkısı 2014 yılında %0,61'dir. Bölge illerine bakıldığında Ağrı toplam GSYİH'a yüzde 0,22, Kars 0,19, Iğdır 0,10 ve Ardahan ise 0,07'dir. Türkiye'de 26 istatistikî bölge dikkate alındığında TRA2 bölgesi, bunların içinde de özellikle Ardahan, Türkiye'deki GSMH'ya en düşük düzeyde katkı sağlayan bölgelerin başında gelmektedir. DPT tarafından gerçekleştirilen illerin gelişmişlik seviyesi araştırmalarına göre de, bölgedeki illerin imalat sanayi gelişmişlik sıralamasına bakıldığında Kars 70, Ağrı 72, Iğdır 74, **Ardahan 81. sırada** yer almaktadır" (Çaha ve dig., 2017: 25-26).

Bununla birlikte, 2011 yılı verilerine göre Ardahan'da kişi başına düşen milli gelir 6221, 2014 verilerine göre ise 6360 dolardır. 2014 yılında gayrisafi yurtiçi hâsıladan en yüksek payı alan İstanbul, Ankara, İzmir ve burada toplam gayrisafi yurtiçi hâsılanın %49,9'unu oluştururken, GSYH payı en düşük olan son on beş ili -ki Ardahan (%0,069), Bayburt'tan sonra sondan ikinci sıradadır- (%0,061) toplam gayrisafi yurtiçi hâsıladan %2,1 pay almıştır (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24920>). TÜİK tarafından 2015 yılında gerçekleştirilen 'illerde yaşam endeksi gösterge değerleri tablosunda yer alan araştırmaya göre ise, Ardahan'da işsizlik oranı %5,8 ve ortalama günlük kazanç 54,1 TL olup temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını söyleyenlerin oranı %71,2'dir. Bu parametrelere göre, ekonomik açıdan Ardahan ilinin, 'işsizlik ve yoksulluk' sorunu olduğunu ifade edebiliriz.

Yapılan alan araştırmasında, ekonomi, işsizlik ve yoksulluğu Türkiye'nin en önemli sorunu olarak nitelendirenlerin oranı %57,8 iken; Ardahan'ın en önemli sorunu olarak görenlerin oranı %38,1'dir. Buna göre ekonomi, işsizlik ve yoksulluğu Türkiye'nin en önemli sorunu olarak görenlerin oranı Ardahan'ın en önemli sorunu olarak görenlerin oranından fazladır. Ancak her hâlükârda ekonomi, işsizlik ve yoksulluk, görüşmecilerin büyük çoğunluğu tarafından hem genelde Türkiye hem de yerelde Ardahan açısından en öncelikli/en önemli görülen sorunların başında gelmektedir. Aşağıda ayrı ayrı, Türkiye'nin ve Ardahan'ın en önemli sorunununun ekonomi olduğunu söyleyenlerin nitel görüşme ifadeleri yer almaktadır.

Türkiye'nin En Önemli Sorunu Ekonomi, İşsizlik ve Yoksulluktur

Görüşmecilerin yarısından fazlası olan %57,8'i, Türkiye'nin en önemli sorununun ekonomi, işsizlik ve yoksulluk olduğuna inanmaktadırlar. Böyle düşünen görüşmecilerden bazıları; İş yok. Biz burada sekiz ay kar altında yaşıyoruz. Dört ay bir yazımız var. Varımız yoğunuz hep mala (*büyük baş hayvan*) yarıyor. Mal da para etmiyor (E; 50; İO; ÇFTÇ)" şeklinde konuşarak Türkiye'nin en büyük probleminin 'ekonomi, işsizlik ve yoksulluk' olduğunu ifade etmiştir. 50 yaşında çiftçilik yapan görüşmeci, bu sorunun Ardahan'da daha derinden hissedildiğini ifade etmiştir. Nitekim sekiz ayı kış olan Ardahan'ın iklim koşullarındaki zorluklar, bölgenin temel geçim kaynağı olan hayvancılığı daha zahmetli ve masraflı bir uğraş haline getirmektedir.

İşsizliği bir sorun olarak gören görüşmecilerin bazıları ise "Üretim yok. İmalâtçı bir Türkiye yok. Buna göre işsizlik en önemli sorundur. Bir de taşeronlaşma (E; 30; L; ESN); "Türkiye'nin şuan en önemli sorunu işsizliktir, sosyal güvencesizliktir, yoksulluktur, açsızlıktır (E; 29; İO; ÇFTÇ)"; "Bana (onu bunu vereceğine) fabrika kur (E; 70; İO; ÇFTÇ)" gibi ifadelerle yatırımın, sanayinin, imalâtın ve üretimin olmaması; sosyal güvencesizlik; yoksulluk gibi yapısal sorunları işsizlikle bağlantılı olarak ele almakta ve bölge açısından yeni iş sahaları açacak fabrikaların kurulmasını istemektedir.

Bu konuda özellikle kadınlardan oluşan bir kısım görüşmeci işsizliğin ve ekonomik zorlukların toplumsal cinsiyet bağlamında kadınlar açısından daha ağır hissedildiğine dikkat çekmektedirler:

[İşsizliktir]. Kadına şiddet, en büyük sorun bu bence. Kaç tane kadını öldürdüler. Köylerde de aynı şiddet meselâ... Erkekler karılarına çok kötü şiddet uyguluyor. Bir 'of' dese kadının suratına patlatıyorlar tokadı (K; 31; İO; EH);

[İşsizlik] var. Kadınlara yeterince hak tanınmadığını düşünüyorum. Yani kadınlar hep ikinci plânda. (...) Ne bileyim, kadın her yönden eziliyor (K; 33; L; EH)

Ev hanımı olan görüşmeciler, işsiz olan ve ekonomik özgürlüğü olmayan kadınların, ezildiğini, şiddete maruz kaldığını hatta öldürüldüğünü ifade ederek, işsizliğin toplumsal cinsiyetle alâkalı olumsuz tezahürlerine dikkat çekmektedir. Böyle düşünen kadınlara göre ikinci plâna atılan kadınlar açısından işsizlikle sonuçlanan zorluklar, daha ağır şekilde hissedilmektedir.

Türkiye'nin en önemli sorunu olarak ekonomi, işsizlik ve yoksulluğu gören seçmenlerin başka bir kısmı "Türkiye'nin en önemli sorunu ekonomidir. Bölgeler arasındaki kalkınmışlık sorunu en önemli sorundur (E; 41; LS)"; "Milli gelirin eşit dağılmaması (E; 56; LS)" diyerek ekonomik açıdan milli gelirin eşit dağılmaması, bölgeler arasındaki kalkınmışlık farkı ve geçim sıkıntısı gibi

sorunları işaret etmiştir. Ekonomik sorunları, bölgesel kalkınmışlık farkları ekseninde ele alan başka bir görüşmeci ise, bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

[60-70 yaşına] girdim. İktidarın elli milyar doları (büyük projelere yatırma) plânlarını anlayamıyorum. Ardahan iline 2000 kişilik bir fabrika yapsan ne olur? 2000 kişi çalışır ekmek yer. 2000 de ailesi var 4000 eder. 2000 de çocuğu yer 6000 kişi eder (E; 71; İO; EML);

Ardahan'ın ekonomik sorunlarını doğrudan bölgesel kalmışlık farklarına bağlayan bu bakış açısına göre Batı'ya büyük meblâğlarla yapılan yatırımların çok ufak bir kısmıyla, yörede büyük sorunlar çözülebilir. Zira bu şekilde düşünenlere göre, *[Türkiye Cumhuriyeti] sadece Marmara bölgesiyle sınırlı bir devlet değildir (E; 21; LS)*

Ardahan'ın En Önemli Sorunu Ekonomi, İşsizlik ve Yoksulluktur

Görüşmecilerin %38,1'i gibi büyük çoğunluğuna göre Ardahan'ın en önemli sorunu ekonomi, işsizlik ve yoksulluktur:

[İş] sorunu var. Ardahan hep çiftçilik, malcılık yapıyor. Burada bir iş sahibi olursa çocuk evinde kalır. Ardahan'da iş fabrika kurulsun. Ardahan'a bir plâka vermişler... Ardahan'ın ismi var; kendi yok (E; 50; İO);

[İş] sahasının olmaması. Sürekli göç oluyor. 140 hanelik köy.. Şimdi 40 hane kaldı (E; 21; OO);

[Ardahan'ın] en önemli sorunu başta işsizliktir. Bölgenin 8 ay karı vardır (E; 41; LS)

Buna göre, mülâkat ifadelerinden de anlaşıldığı şekilde yörede en ağır hissedilen sorun, ekonomik sorunlardır. Yoğun ve zor kış koşulları, yörede yaygın olarak yapılan tarım ve hayvancılıkta sabit bir gelirin olmaması gibi nedenlerle işsizlik ve yoksulluk sorunları daha ağır hissedilmektedir. Bir başka konu ise, ekonomi sorunu beraberinde, göç gibi birçok yapısal sorunun da tetikleyicisi olarak işaret edilmektedir. Esasında burada temel mevzu ekonomi ve diğer yapısal sorunlar arasında diyalektik bir ilişki olduğu gerçektir. Nitekim ekonomi, işsizlik ve yoksulluk, göç gibi yapısal sorunlara; göç gibi sorunlarda ekonomi, işsizlik ve yoksulluk sorunlarına yol açmaktadır.

2.2.2. Altyapı Sorunları ve Geri Kalmışlık Sorunu (%27,0)

Altyapı sorunları, geri kalmışlık ve yatırımın olmaması gibi meseleler, Türkiye'nin genel sorunlarında rastlanmayan; Ardahan'a mahsus bir sorun

olarak karşımıza çıkmaktadır. Keza Ardahan gelişmişlik seviyesi ve şehirleşme durumu açısından Türkiye ortalamasının çok altındadır.

“Kent ve kırsal nüfusun bileşeni, şehrin sosyal ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verir. Şehrin gelişmişliğini etkileyen unsurların başında, o şehirde kentsel ve kırsal alanda yaşayan nüfusun oranı gelir. Bu oran bize, şehirleşme düzeyini verir. Buna göre 2016 yılında Türkiye’de şehirleşme oranı %64,90 iken; Ardahan’da %29,7’dir. (...) Bölgede devlet tarafından gerçekleştirilen kamu yatırımları da son derece yetersizdir. Ardahan’da gerçekleştirilen kamu yatırımlarının toplam kamu yatırımlarına oranı yüzde 0,1’dir. Bu oranın %58’i eğitimde kullanılmaktadır. Bu durum, devlet yatırımlarının son derece düşük olduğunun ve özellikle istihdam ve işsizliği giderecek kamu yatırımlarının yok denecek kadar az olduğunun göstergesidir” (Çaha ve diğ., 2017: 25).

Görüldüğü üzere Ardahan’da nüfusun çok büyük bir çoğunluğu kırsal bölgelerde yaşadığından şehirleşme oranı Türkiye ortalamasının yarısından daha az; devlet tarafından gerçekleştirilen kamu yatırımları ise bundan çok daha düşük seviyededir.

Yukarıda Türkiye İstatistik Kurumu tarafından ilân edilen verilere benzer şekilde, araştırmaya katılan seçmenlerin %27’si Ardahan’ın en önemli sorununun ‘altyapı sorunları, yatırımın olmaması ve geri kalmışlık’ şeklinde ifade etmiştir. Alt yapı, geri kalmışlık ve yatırımın olmaması sorunu, Türkiye’nin genel sorunları arasında işaret edilmeyen; şehre has bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde düşünen bir kısım görüşmeci, “*Deveye demişler niye boynun eğri. Devede demiş ki, nerem doğru ki; boynumda doğru olsun (E; 57; İO)*”; “*Ardahan sorunlar yumağı. Bir il sıfatı yok. İl olduğu belli değil (E; 56; LS)*”; “*Yol yok, düzen yok, belediyeler düzgün çalışmıyor (K; 49; İO)*”; “*Yatırım yok, alt yapı yok, göç çok. Günahlık bunları durdurun. Yarınası günü sende rahatsız olacaksın büyük şehirde... (E; 63; İO)*” gibi ifadelerle alt yapı ve hizmet anlayışıyla ilgili sorunların Ardahan’ın en önemli sorunu olduğunu belirtmişlerdir. Bu anlayıştaki görüşmeciler, Ardahan’da il görünümünü olmadığını, yol, su, kanalizasyon gibi alt yapı sorunlarının çok yoğun hissedildiğini ifade ederek bunda bölgesel kalkınmışlık farklarının ve Ardahan’a yatırımın olmamasının büyük etkisi olduğunu ifade etmişlerdir:

[Ardahan] kalkınmamış, hükümet yardım yapmıyor (K; 40; İO);

[Ardahan] bitmiş. Ardahan’da yani bir sahibimiz yok. Köyde yaşamıyorum ben. Nöbet tutuyorum. Devlete burada nöbet tutuyorum. Gideceğim gidemiyorum. Çünkü maddiyatım yok. Sırf bu köyde durduğum için bile devletin bana maaş bağlaması lâzım (E; 53; İO)

[Ardahan’ın] sahibi yok. Yani geliyorlar oyunu alan gidiyor. Sonra arasan da bulamazsın (E; 32; L);

[Doğu] terk edilmiş durumda. Doğu üvey evlat muamelesi görüyor (E; 48; L);
[Aklına] ne gelirse... Ardahan'da sorun var. Ardahan'da hiçbir iş güven-
cesi yapılmadı. Okulu yok, öğretmeni doğru dürüst yok. Devletin desteği
yok denecek kadar az (E; 72; İO)

Anlaşıldığı üzere, katılımcılara göre, Ardahan ilinin geri kalmış ve kalınmamış olması en önemli problemdir. Görüşmeciler devletin ilgisizliğini, 'sahibi yok', 'terk edilmiş', 'unutulmuş', 'üvey evlât' gibi metaforik söylemlerle betimlemiştir. Bu şekilde düşünen görüşmecilerde ihmal edilmişlik hissi son derece yoğundur. Hatta görüşmecilerden biri ilgisizlik ve sahipsizlikten söz ederken "Ardahan'ın en önemli sorunu Türkiye sınırları içinde böyle bir il olduğunun unutulmuş olmasıdır (E; 51; OO)" şeklinde konuşarak dert yanmıştır. Konuyla ilgili, benzer şekilde düşünen görüşmecilerden birinin tespitleri ise şöyledir:

[İktidar] ne diyor. İstanbul'a göçün gelmemesi için (işte) çeşitli yasal engeller koymaya çalışalım. Gidersiniz Batıya büyük projeler yaparsınızda..., Ardahan'a bir çivi çakmazsınız. Şimdi göçü nasıl önleyeceksin. Buraları yaşanabilir bir haline getir; bak bakalım kaç tane adam İstanbul'a göç ediyor. Şimdi Türkiye'nin tüm kaynaklarını İstanbul'a aktarırsan nasıl göç olmayacak (E; 51; LS)

Dolayısıyla görüşmecilerin bir kısmı, bölgede yatırım yapılmamasını, ekonomik sorunlar, işsizlik, göç, geri kalmışlık gibi birçok sorununun merkezine koymaktadır. Ancak bir kısım görüşmeci ise, bu yakınmaları yersiz ve haksız bularak her şeyi devletten bekleyen bir anlayışın samimî ve gerçekçi olmadığını ifade etmiştir. Bu şekilde düşünen görüşmecilere göre, serzenişlerin birçoğu ajitasyondur:

[Ardahan]'ın gelişmesi için insanlar tutmuş diyorlar ki yok yatırımsız..., yok şöyle, yok böyle... Sen buradaki hayvanını satıyorsun; sonra yatırımını Batıya yapıyorsun. Yok, burada fabrika yokmuş... Yok işveren yokmuş... Yok işe alan yokmuş. Olmaz tabi... Sen götürüp de buradaki parayı, birikimini Batıya yatırırsan burası gelişmez (E; 28; OO)

28 yaşındaki görüşmeciye göre esas sorun; işsizlikten, kalkınmamışlıktan, ihmal edilmişlikten, yatırımın olmamasından dert yanan Ardahan halkının kazandığı parayı, yatırım olarak 'Batıya' aktarmasıdır. Öte yandan bir kısım görüşmeci ise sorun merkezli yakınmaların kanaatsizlikten kaynaklandığını düşünmektedir:

[Burada] herkes kendini alt tabakada görüyor; ama (bence) ben üst tabakadayım. Çiftçilikle ve hayvancılıkla uğraşıyorum. Her ne kadar millet hayvancı-

lıktan dert yansa da iş getirisi ne kadar az olsa da bütün işlere rağmen hayvancılığın getirisi güzel. Bunu iyi kullanmayı bildiğin zaman ilgilendiğin zaman maddî açıdan sıkılmıyoruz. Yani bizim yıllık gelirimiz sadece bu ev olarak sene sonunda 25-30 milyar lira (2011 yılı³) para kazanıyoruz. Bu da bize yetiyor. Artırıyor musun? diyeceksin hayır artıramıyoruz. Ha çocuğum için burada mı yatırım yapacaksın diye düşünürseniz burada değil. Onun okuyup buradan çıkmasını istiyorum; çünkü şartlar ağır olduğu için şimdiki çocuklar da nazlı yetiştiği için bu şartları kaldıramazlar. Buranın ortamında bizim gibi çalışamaz. Bura çok bilek gücü, çok beyin isteyen bir iş. Yani çoğu mühendisin bile kafa yorduğu çok önemli işlerdense bazen buna daha çok kafa yorulması gerekiyor. Her şeyin ekim-biçim vakti, yeri, hava şartlarına göre günlerimizi, işlerimizi ayarlıyoruz. Bak şimdi bu yağmurun yağması burada bize çok şeylere bedel oldu. Dışarıda tezекlerimiz var. O tezекleri haziran ayında bitirip ondan sonra dönüp çiftçilikle ekim zamanı geliyor ya hasadı hemen toplamamız gerekiyor. Hasat zamanının da bu yağış yağarsa, böyle giderse bu bizim için çok büyük risk olur. Ne olur bizim hayvanlarımızın otunu-sapını toplayamayız. Toplayamadığımız takdirde o hayvanın yemini parayla alınca bizim yıkıldığımız dönem o zaman olur. Millet buradan hep kaçmanın peşinde. Haydi gidelim. Tamam, buradan ben gideyim, o gitsin ne yapalım sınırlarımızı Ermenistan'a mı bırakalım. Bak okumuşlara hiç diyeceğim yok. Okuyan meslek sahibi olan insan, gitsin. Yurdunun her yerinde hizmet versin. Ancak, eğer ki buradan çıkan insan gidip bir konfeksiyon işçisi oluyorsa; o çıkmasın. 600-700 TL maaşa kendini bağlayacaksa ve burada benim sene de kazandığım 30 milyarı o emekliliğinde ikramiye olarak alacaksa hiç kaçmasın buradan. (...) Benim dikiş makinem bile elektrikli. Bu bir nimettir kendisini bilene. Bizim ısıtıcımız bile güneş enerjili. Peki, bizim bu dedelerimiz, nenelerimiz, analarımız en yakın dönemde benim annem beş çocuk büyütmüş ve bu beş çocuğun kıyafetini gündüz iş olduğu için gece yıkamış ve üstelik pırtı bezi kullanıyormuş. Hazır bezler, ıslak mendiller bunlar nimet. Bizim milletimizde aç gözlülük var. Hani oda olsun, buda olsun. Şükür yok. Her zaman isyan... Yağmur yağar, güneş açar şükür. Kar yağarsa isyan, güneş açarsa şükür bu olmaz. Yağmuruna da, karına da, güneşine de şükür... (K; 26; İO)

26 yaşındaki kadın görüşmecinin Ardahan'da sorun yok demesinden çok, yağmuruna da, karına da, güneşine de şükür" cümlesiyle somutlaşan kanaatkâr tavrı dikkat çekmektedir. Bu durum kadim ve erdemli Anadolu insanının kanaatkâr tutumunun bir tezahürü ve resmi olup bu milletin sosyolojisine, ekonomisine, kültür ve siyasetine mündemiç bir mizaç ve ahlâk yapısıdır. Dolayısıyla Türk sosyo-politiği yedeğinde bu kanaatkâr tutum olmadan anlaşılabilir.

³ Yazar notu

2.2.3. Terör Sorunu

Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2015 yılında yayınladığı 'İllerde Yaşam Endeksi Gösterge Değerleri' adlı araştırmasına göre, Ardahan'da gece yalnız yürürken kendini güvende hissedenlerin oranı %69; kamunun asayiş hizmetlerinden memnuniyet oranı %84,1; yaşam memnuniyeti açısından mutluluk düzeyi ise %60,7'dir (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24561>). Görüldüğü üzere ekonomi, temel ihtiyaçları karşılayabilme oranı, işsizlik, altyapı, devlet yatırımları, eğitim gibi meselelerde Türkiye ortalamasının oldukça gerisinde ve hatta sonlarda yer alan Ardahan; söz konusu kendini güven, asayiş ve yaşam memnuniyeti olduğunda, oldukça yüksek düzeylerde ve hatta Türkiye ortalamasının üstündedir.

Nitekim bu çalışmada yapılan alan araştırmasında, ekonomi sorunundan sonra, %17,1'lik oranla Türkiye'nin en önemli sorunu olarak işaret edilen terör sorunu; Ardahan'ın en önemli sorunları arasında gösterilmemiştir. Başka bir deyişle, terör sorunu, varsa diğer şikkını işaretleyen katılımcılar dışında; ekonomi, işsizlik, yoksulluk, altyapı sorunu, geri kalmışlık, yatırımın olmaması, tarım ve hayvancılık, siyaset ve siyasetçiler, eğitim, sağlık, sosyal imkânların yetersizliği, kötü iklim şartları, göç gibi konular arasına girmemiştir.

Türkiye'nin En Önemli Sorunu Terördür

Türkiye'nin en önemli sorunun 'terör' olduğunu düşünenler, *Valla Türkiye'nin en önemli problemi ilk başta terördür. Terörden başka bir şey yoktur (E; 44; İO; M)*; *"Bölücülüktür (E; 41; L)"*; *"En büyük sorunu PKK sorunudur. PKK sorunu düzelmediği sürece Türkiye kalkınmaz (E; 57; İO)"*; *"Türkiye'de bir numaralı sorun terör. Terör biterse bütün sorunlar biter (E; 29; LS)"* şeklinde konuşmuşlardır. Terörün, Ülkemizin en önemli sorunu olduğunu düşünenlere göre, bu sorun ülkemizin gelişmesinin önündeki en önemli engeldir.

2.2.4. Tarım ve Hayvancılık Politikalarıyla İlgili Sorun

Ardahan ili ekonomik geçim kaynağı olarak çoğunlukla tarım ve hayvancılık üzerinedir. Bununla ilgili Güven ve diğerlerinin 2017 yılında yayınladıkları (Serka), 'Ardahan İli Büyükbaş Hayvancılık Sektör Raporu ve Eylem Planı'na göre (2017: 42); *"yer aldığı coğrafi konum ve genel bölge şartları sebebiyle Ardahan, kırsal bir yöre olarak nitelendirilebilir. Ardahan'ın da yer aldığı bölge genelinde kentleşme oranları yurdun diğer bölgelerine nazaran daha düşük seviyelerde seyretmektedir. Dolayısıyla uzun ve sert kış koşulları da göz önünde bulundurulduğunda meyve ve sebze yetiştiriciliğinden ziyade; (büyükbaş) hayvancılık Ardahan ili için temel geçim kaynağı olarak*

öne çıkmaktadır". Aynı araştırmanın bazı çıkarımlarına göre, Ardahan ilinde "büyükbaş hayvancılık sektöründeki genel ortalamanın altında eğitim ve bilinç düzeyine sahip çiftçiler, sektördeki ilerlemeleri takip etmemekte, teknoloji ve makineleşmeden yeteri derecede faydalanmamakta, ağır iş yükü altında ezilmektedir. Geleneksel aile işletmeciliği şeklinde faaliyet gösteren kitlenin genel olarak hayatından memnun olmayışları, bu işi bir alternatifsizlik sonucunda sürdürdüklerini ortaya koymaktadır" (Güven ve diğ., 2017: 80).

Bu çalışma yapılan alan araştırmasında da, 'Türkiye'nin en önemli sorunu 'tarım ve hayvancılık sorunlarıdır' diyenlerin oranı %2,1 iken; tarım ve hayvancılık Ardahan'ın en önemli sorunudur diyenlerin oranı %17,6'dır. Buna göre tarım ve hayvancılığı Ardahan'ın öncelikli sorunu olarak görenlerin oranı, Türkiye'nin en önemli sorunu olarak görenlerin yaklaşık 8,5 katıdır.

Türkiye'nin En Önemli Sorunu Tarım ve Hayvancılık Politikalarıdır

Görüşmecilerin %2,1'ine göre Türkiye'nin en önemli sorunu, tarım ve hayvancılık politikalarıdır. Bu şekilde düşünen görüşmeciler Türkiye'nin tarım ve hayvancılık politikalarını eleştirirken, "Köylüye destek verilmiyor. Köylü fakir ve eziliyor (K; 39; İO)"; "Buranın geçimi hayvanlardır. Köylü, hayvan satacak ki geçinsin. Görüyor musun toprak evde yaşıyoruz. O milletvekilleri buraya, oy istemeye geldikleri zaman iki kere düşünmeleri lâzım (E; 47; İO)" şeklinde konuşarak, Ardahan'ın geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olduğunu; köylünün fakirlik altında ezildiğini ve bu sorunda siyaset ve siyasetçilerin payı olduğunu ifade etmiştir.

Ardahan'ın En Önemli Sorunu Tarım ve Hayvancılık Politikalarıdır

Doğu Anadolu bölgesi ve tâbii ki Ardahan denildiğinde ilk akla gelen hususlardan birisi kuşkusuz hayvancılık ve tarımdır. Zira özellikle hayvancılık açısından Ardahan mevcut durumun ötesinde daha elverişli potansiyeller taşımaktadır. Ancak yörede ekonomik açıdan tarım ve hayvancılığın ileri teknolojik imkânlarla yürütülemediği olması, başta genç nüfus olmak üzere devamlı göç vermesi ve ithal et gibi hayvancılık politikalarından kaynaklı olarak yapısal sorunlar, çiftçinin sürdürülebilir tarım politikasından yoksun kalmasına; böylelikle yüksek potansiyelleri olan Ardahan'ın bu konuda istenilen seviyelere bir türlü gelememesine sebep olmaktadır. Bununla birlikte bir iş alanı olarak tarım ve hayvancılık; soğuk iklim koşulları, rutin ve olağan dışı hastalıklar ve başka dış etkenler nedeniyle, çeşitli riskleri bünyesinde barındıran ve sürdürülebilir kâr garantisi olmayan uğraş alanıdır. Yapılan mülâkatlarda, görüşmeciler, ekonomik, kültürel, siyasî ve sosyal konulardan bahsederken doğrudan ve dolaylı bir şekilde tarım ve hayvancılıktan söz etme gereksinimi duymuşlardır. Nitekim yörede işsizliği, refah düzeyini, ekonomik koşulları, sosyal imkânları hayvancılık ve tarımdan; hayvancılık ve tarımı da ilin sosyo-ekonomik yapısından bağımsız ele almak mümkün değildir.

Yapılan araştırmada, görüşmecilerin %17,6'sına göre Ardahan'ın en önemli sorunu tarım ve hayvancılık ile ilgili sorunlardır. Yörede halkın önemli bir kısmının geçim ve/veya ek gelir kaynağı olan tarım ve hayvancılık, istihdamın da en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Bu görüşmelerde, seçmenlerin çok önemli bir kısmı, bir politika olarak 'hayvancılığın bitirildiği'nden söz etmiştir. Görüşmecilere göre, sözü edilen bitirme edimi, başta 'ithal et' olmak üzere, süt taban fiyatları, yem ve saman fiyatları, et ve süt fabrikasının olmaması gibi birçok bileşke üzerinde yürütülen yanlış politikalarla alâkalıdır. Bu bağlamda tarım ve hayvancılık politikaları, yapılan mülâkatlarda ekonomik bir bağlamda değil, siyaseten de tartışılmıştır:

[Hayvancılığı] bitirdiler. Çiftçiliği bitirdiler (E; 51; İO)

[Ne] bileyim. Arpası, buğdayı, malı para etmiyor. Emek harcıyoruz. Bir dana bakıyoruz çay parasına gidiyor Vallahi (K; 41; İO)

[Hayvancılık] yapıyoruz. Bizim süt fabrikamız yoktur. Bizde kombine yoktur. Şu anda su 1 liradır. Bizim sütümüz 450 lira. Mazotun litresini 3600'den alıyorum. Ektiğim tarlayı topluyorum. Getiriyorum kapıya. Kapıda satıyorum. Maliyetini çıkarmıyor... Hâlbuki çiftçi bu ülkenin belkemiğidir. Çalışan, üreten çiftçidir. Ama en çok zorluk çekende çiftçidir (E; 50; OO)

[Gelip] TOKİ yapıyorlar. TOKİ yapma kardeşim, Ardahan'a 5-10 trilyonluk daire yapma. Zaten insanlarımız fakir. Daire alacak durumda değil ki. Adam geçimini yapamıyor. Sen gel Ardahan'a et, süt, deri fabrikaları kur. Biz şu anda devletten Ardahan'a otomobil fabrikası istemiyoruz ki... Ardahan tarım ve hayvancılık bölgesidir. Bize bu tür yatırımların getirilmesi lâzım. Arpayı alıyoruz 650'ye, örneğin, götürüyoruz, Kars'ta satıyoruz 300'e. Bu insanlar hep bizim sırtımızdan zenginleşiyor. Biz halen fakir, halen fakir. Gübre olmuş 75 milyon; samanı satıyorsun 200 kuruşa. Başlıca geçim kaynaklarımız iflas etmiş durumda. Bir-iki ay hayvan piyasasında canlanma oldu. Gitti ithal getirdiler. Yine milleti perişan ettiler. Adam bir inek almış 8 milyara, götürüp satıyor 3 milyara. Buranın canlanması, ithalin kaldırılmasına bağlı. 'İthal eti kaldırıyoruz', diyecek... Et yine eskisi gibi canlı olacak. Yaa bu gün bir ülkede sütün kilosunu 43 kuruşa satılırken... Böyle bir şey olur mu ya? Yaaa sen gidip başka bir ülkeden süt tozu ithal edip getirip burada halka içiriyorsun. Bu olacak iş midir? Ya süt tozu ithal edeceğine, gel bu adamın sütünü al 650'ye, 750'ye. Bu adamın emeğinin hakkını ver ya. Allah aşkına ya deliriyorum yaa... (E; 28; İO)

Burada görüşmeciler dışarıdan hayvan ithal edilmesi; sütün bir litre sudan, bir bardak çaydan bile ucuz olması; süt ve et fabrikasının olmaması; yem ve samanın ucuz olması, ancak arpa buğdayın para etmemesi

gibi nedenlerle çok sıkıntılar içinde olduklarını ifade etmeleri, istikrarlı ve sürdürülebilir tarım/hayvancılık politikalarına ihtiyaç duyduklarını göstermektedir.

2.2.5. Siyaset ve Siyasal Aktörlerle İlgili Sorunlar

Yapılan saha çalışmasında, dikkatleri çeken en önemli hususlardan biri, yörede, siyasetin ve siyasetçilerin sahip olduğu kötü imajdır. Nitekim görüşmecilerin önemli bir çoğunluğu siyasetten ve siyasetçilerden dert yanmışlardır (Kurtbaşı, 2013). Görüşmecilerin %2,3'üne göre Türkiye'nin; %2,1'ine göre ise Ardahan'ın en önemli sorunu siyaset ve siyasetçilerdir. Görüşmecilerin bu kategorizasyondan kast ettikleri şeylere ilişkin tutum ve yorumları ise aşağıdaki gibidir.

Türkiye'nin En Önemli Sorunu Siyaset ve Siyasetçilerdir (%2,3)

Katılımcıların %2,3'ü, Türkiye'nin en önemli sorununun 'siyaset ve siyasetçiler' olduğunu düşünmektedir. Bu şekilde düşünen görüşmeciler, bu konudaki düşüncelerini ifade ederken; "*Partiler arasındaki çatışma. Sorunlarla uğraşmıyorlar. Gündem sorun gündemi değil (E; 22; L)*"; "*Türkiye'nin en önemli problemi, açık söyleyeyim, siyasi parti liderleridir. Lâf üretmeyle değil, projelerle çıkacaksınız. Mitinglerde kavgayla Türkiye yönetilmez. 53 yaşındayım. Türkiye'nin en önemli problemi çalışkan, dürüst, vicdanıyla çalışan siyasetçilerin olmamasıdır (E; 52; İO)*"; "*Türkiye'yi yönetenler anlaşıyorlar. Onlar öyle yapınca halk ne yapsın (K; 48; İO)*" şeklinde konuşmuşlardır. Siyaset ve siyasetçileri Türkiye'nin en önemli sorunu olarak gören görüşmecilere göre, partiler arasındaki çatışma ve liderlerin anlaşamama sorunu, toplumu konuşulması gereken esas gündemden koparıp; gereksiz gündemlere sürükleyebilmektedir:

[En] büyük sorun, kirli siyasettir (E; 29; L; SM);

[Siyasîler] ciddi olmalı. Yapamayacakları şeyleri söylememeli. Siyasîlerde edep, saygı, dürüstlük, seviyeli olmalı, seviyesiz konuşmamalı. İnsanları aldatmamalı. İnsanların gözlerinin içine baka baka yalan söylememeliler (E; 41; ÖLS);

[En] büyük sorun başa gelenin verdiği sözleri tutmamasıdır (E; 26; L)

Anlaşıldığı üzere yörede siyaset ve siyasetçinin imaj sorunu vardır. Katılımcıların bir bölümü açısından sorun çözmek üzere kararlar almak ve uygulamak için var olduğunu iddia eden siyaset mekanizmasının kendisi, sorun yaratan bir özneye dönüşmüştür. Bu şekilde düşünen bir kısım seçmen, siyasetin şatafatını da abartılı bulmakta ve özellikle vaatlerle yapılanlar arasındaki tutarsızlıktan şikâyet etmektedir. Bunun yanı sıra, seçim

dönemlerinde düzenlenen kampanyalar için yapılan harcamalar da ayrı bir rahatsızlık konusudur:

[Hepsinden] ben tiksinişmişim. Yüzde doksan dokuz tiksinişmişim. Çünkü seçim demek, bir ülkenin maddiyatının çökmesi demektir. (E; 55; OO)

[Benim] dünyadan haberim yok; ama gördüğüm duyduğum kadarıyla siyaset insanları yok ediyor. Keşke hiç siyaset olmasaydı, herkes kardeşçe yaşasaydı. Siyaset hep ayrımcılıktır (K; 28; İO)

Görüşmecilerin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla siyaset, 'kuyruğunu ısıran yılan' mitini çağrıştıran bir çıkmazın içindedir. Bu bakımdan siyasetin büyük kavramlarla, büyük idealler için var olabilmesi iddiası, öncelikle kamusal imajının yeniden inşasından geçmektedir. Nitekim siyaset ve siyasetçiler yan yana koşan; ancak birbirinin itibarıyla oynayan iki karşıt ve zıt dikotomiye dönüşmüştür.

Ardahan'ın En Önemli Sorunu Siyaset ve Siyasetçilerdir (%2,1)

Seçmenlerin %2,1'i ise, Ardahan'ın en önemli sorununun siyaset ve siyasetçiler olduğunu düşünmektedir. Bu bakış açısı seçim arifesinde oluşmuş, anlık bir kızgınlık durumu değil; bir ilin toplumsal belleğine yer etmiş, deneyim, tecrübeleri de içeren yerleşik bir algıdır. Nitekim görüşmecilerin büyük çoğunluğu gerek bu soruda doğrudan; gerekse başka konularda dolaylı olarak siyaset ve siyasetçileri eleştirmiştir:

[Düzgün], vizyonu geniş (E; 18; OO, kaliteli siyasetçilerin olmamasıdır (E; 38; LS)

[Seçim] sonrası adam gidiyor, koltuğuna oturuyor. Ne Ardahan'ı düşünüyor, ne çözüm yapıyor. Ben buradaki sorunların hiçbir zaman çözüleceğini düşünemiyorum. Burada o kadar sorunumuz var ki... Yolumuz sorunlu, sularımız sorunlu, alt yapı sorunlu, her şey sorunlu... Ardahan için bu sorunları çözecek birinin çıkacağını hiç sanmıyorum (E; 48; İO)

[İki] partiden milletvekilimiz var. İkisinin de evi barkı burada yok. Adamları evleri işyerleri İstanbul'da, Ankara da... Sadece seçimde buraya gelip insanların oylarını alıp vekil olup beş yıl içinde de 3-4 defa gelen insanlar var. Burada da nasıl seçiliyorlar? İşte bana oy vermezsen senin köyünün suyu yok. Açık açık tehdit ediyorlar. Yani bu insan sana oy vermiyorsa bu insanın insan hakkı yok mu? Bu adam su içmeyecek mi? Bu insan vatani görevini yapıyor, bu insan vergisini veriyor, çalışıyor, hizmet ediyor. Oy vermiyor diye devletin hakkından yoksun mu olması lâzım. Gerçekten ben size oy vermiyorum diye cezalandırılmam mı lâzım (E; 27; L)

Anlaşıldığı üzere, görüşmecilerin bir kısmı, siyasetçilerin ili ve ilin problemlerini iyi bilmediğini; İl'e sadece seçimden seçime uğradıklarını iddia etmişlerdir. Diğer taraftan seçmenlerin bazıları, bazı siyasetçilerin, 'oy karşılığında hizmet' gibi bir siyasal anlayışları olduğunu iddia etmiştir. Böyle bir iddia, siyasetin, varlık amacı "ortak iyiliği" inşa etmek olan temel gayesinden büsbütün koptuğu anlamına gelir. Bu ve bunun gibi iddialar göstermektedir ki; yörede siyasetin ciddi bir güven ve itibar sorunu vardır:

[Seçme] ve seçilme alabildiğine laçkalaşmış, kokuşmuş. Seçilene kadar bizim elimizi öpüyorlar... Elimiz çatlak, elimiz nasırlı yav kardeşim. Terli alnımı niye öpüyorsun, tozlu topraklı elimi niye öpüyorsun. (...) Emin olunuz ki buradan ortalama insanlar vekil olarak gitsinler mevcut vekillerin tamamından daha güvenceli iş yaparlar (E; 56; ÖLS; ÇFTÇ).

Burada demokrasi açısından biri iyi, diğer kötü olarak kategorize edilebilecek iki husus vardır. *Birincisi*, seçmenler, siyasetin profesyonellere özgü, uzmanlık gerektiren bir faaliyet olduğuna dair elitist tavrı yok saymaktadır. Bunu demokrasinin elitist oligarşiye dönüşmesini engelleyecek önemli bir bakış açısı olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak bu anlayış yapılan görüşmelerden edinilen izlenime göre yaygın ve örgütlü değildir. İkincisi, yukarıda açıldığı üzere, siyasetin ve siyasetçinin itibarının olmadığını gösteren bir bakış açıdır ki bu da kötü husustur.

2.2.6. Eğitim Sorunu

TÜİK'in 2015 yılı 'İllerde Yaşam Endeksi İl Sıralamaları ve Endeks Değerleri' çalışmasına göre Ardahan, eğitim alanında, 0,3202 ile Türkiye'deki bütün iller arasında Türkiye ortalamasının çok gerisinde kalarak 74. sırada yer almıştır (tuik.gov.tr). Çalışmanın alan araştırmasının yapıldığı 2011 yılı YGS sınavı iller bazında başarı sıralamasında Ardahan 79. sırada; Şırnak 80. sırada, Hakkâri ise 81. sırada yer almıştır. 2010 YGS sınavında ise 79. sırada Şırnak, 80. sırada Ardahan, 81. sırada Hakkâri yer almıştı (osym.gov.tr). Görüldüğü üzere Ardahan ili, merkezi sınavlarda, Türkiye sıralamasının çok gerisinde, hatta son üçlerde yer almıştır.

Yapılan alan araştırmasında, katılımcıların %1,2'si Türkiye'nin, %4,8'i Ardahan'ın en önemli sorununun eğitim olduğunu ifade etmiştir. Bu anlamda eğitim konusunu Ardahan'ın en önemli sorunu olarak görenler, Türkiye'nin en önemli sorunu olarak görenlerin dört katıdır. Böylelikle eğitim meselesi, daha çok yöreye has bir sorun olarak görülmektedir. Bu şekilde düşünen görüşmecilerden biri, bu konudaki fikrini ifade etmek için şunları söylemiştir:

[Türkiye]'nin en önemli sorunu eğitimidir. İnsanlar bireysel haklarını bilecekler. Devlete karşı sorumluluklarını bilecekler. Aileden başladığın zaman ailesine, karısına, çocuklarına sorumluluklarını bilecek. Sokağa çıktığı zaman kasabaya karşı sorumluluklarını bilecek. Merkeze gittiği zaman da devlete karşı sorumluluklarını bilmek zorunda kalacak. Birey olacak yani. Eğitimle kazandıracağız bu şansı (E; 40; L)

Görüşmecilerin %4,8'ine göre ise, Ardahan'ın en önemli sorunu eğitim sorunudur. Yukarıda ifade edildiği üzere, Ardahan ili birçok merkezi sınavda en sonlarda yer almaktadır. Bu durum yörede, ekonomik gelişmeden, göçe; kalkınmadan sosyal sermayeye kadar birçok meseleyi derinden etkileyebilmektedir. Katılımcılardan Ardahan'ın en önemli sorununu eğitim olarak işaret edenlerin büyük bir çoğunluğuna göre, bu sorun, yapısal bir sorundur. Nitekim yöreye ve yörenin iklim, ulaşım, sosyal imkânlar gibi yapısal özelliklerine göre bir eğitim politikasının olmaması çeşitli ve çok sayıda sorununun da tetikleyicisi olabilmektedir:

[Ardahan'ın] en önemli sorunu, eğitimidir. Bir sürü öğretmen boştayken, atanmayı beklerken benim lisem can çekiyor öğretmensizlikten. Eğitim veren kendi branşından değil. Meselâ 2 yıllık okumuş. Ben 2 yıllık okuyanı küçümsemiyorum; ama nerde branş öğretmenini, nerde 2 yıllık mezunu. Gelen öğretmenler bir-iki sene sonra hemen tayin istiyorlar. Yani biz burada durup bu hayvanı, bu eti, bu sütü size üretiyorsak sizde buraya geldiğiniz zaman, durun, bizim öğrencilerimize doğru dürüst ders verin. Öyle öğretmenler var ki sadece saat dolsun, diye bekliyor sınıfta (K; 26; İO);

[Ardahan'ın] en önemli sorunu eğitimidir. SBS'lerde son sırayı⁴ paylaşıyoruz. Yetersiz öğretmen geliyor. 40-50 yaşındaki öğretmenin bilgisi ile bugün yeni üniversite bitirmiş bir öğretmenin bilgisi bir olur mu. Yeterli bilgiye de sahip değiliz. Hukuku bilmediğimizden, kanunları bilmediğimizden hakkımızı da almıyoruz (E; 41; İO)

Eğitim meselesi, bir sosyal sermaye aracı olarak, toplumda refah yaşam ve kalkınma açısından en önemli husustur. Türkiye açısından bu konu daha fazla önem arz etmektedir. Keza Türkiye, toplamda "25,5 milyona yaklaşan öğrenci sayısı, Finlandiya, Danimarka, Norveç,

⁴ **10 bin 801 adaydan 1 net bile çıkmadı:** 1 Nisan'da yapılan YGS'nin sonuçları dün açıklandı. En başarısız iller sıralamasında 2011'de birinci, 2010'da ikinci olan Ardahan bu yıl "en başarısız son üç il" sıralamasından çıktı. Deprem felaketiyle sarsılan Van'daki öğrenciler YGS'de başarı gösteremedi. Milli Eğitim Bakanlığı'nın girişimleri sonuç vermedi, en başarısız iller sıralamasında birinci sırada Van yer aldı. En başarısız iller sırasıyla tüm puan türlerinde Van, Şırnak ve Hakkâri oldu. Geçtiğimiz yıl en başarısız son üç il sırasıyla Hakkâri, Şırnak, Ardahan'dı. Milliyet Gazetesi - 21 Nisan 2012

Avusturya, İsviçre ve Hollanda gibi 143 ülkenin nüfusundan daha fazladır” (ntv.com.tr). Bu kadar genç bir nüfusun, zamanın ruhuna uygun bir şekilde ülkenin geleceğine hazırlanması başlı başına bir beka meselesidir. Öte yandan eğitim, Ardahan açısından, devamlı güncel olan bir konudur. Ardahan’ın özellikle merkezi sınavlarda sonlarda yer alması, Türkiye açısından yapısal bir mesele olan eğitimi, Ardahan için daha hassas ve önemli bir soruna dönüştürmektedir.

2.2.7. Diğer Sorunlar

Görüşmecilerin %4,8’ine göre, Türkiye’nin ‘diğer’ en önemli sorunları kültürel yozlaşma, göç, kanunlara uymamak, düzensizlik ve denetimsizlik, Türkiye’ye komşu ülkeleriyle yaşadığı sorunlardır. Görüşmecilerin %6,8’ine göre ise Ardahan’ın diğer en önemli sorunları arasında sağlık sorunları, göç, sosyal imkânların olmaması, olumsuz iklim koşulları gibi hususlar yer almaktadır. TÜİK 2015 yılı ‘İllerde Yaşam Endeksi İl Sıralamaları ve Endeks Değerleri’ çalışmasına göre, Ardahan’da yüz kişide sinema ve tiyatro izleyicisi oranı %6,7; bin kişi başına düşen alışveriş merkezi oranı (m²) %0,0; sosyal hayatından memnuniyet oranı ise %43,4’tür (tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24561). Görüldüğü üzere Ardahan’da sinema, alış-veriş merkezi gibi sosyal yaşam alanları hiç yok; tiyatro ve sinema izleyici sayısı ise oldukça düşüktür.

Ardahan’daki diğer seçeneği içinde karakteristik ve önemli bir başka sorun da, sağlık sorunlarıdır (%5,1). Ardahan’ın en önemli sorununun sağlık sorunu olduğunu düşünen görüşmecilerin bir kısmı, “Ardahan’da hastanemiz yeterli değil. Doktorlarımız yeterli değil. Bir hastamız olduğu zaman burada bakamıyor. Ya Karsa gönderir ya da Erzurum’a gönderir. O zaman perişan durumlara düşüyoruz (E; 52; İO)”; “Hastane bakımından sıkıntımız var. Doktoru yok. Hemşiresi yok. Araba tutup gitmemiz lâzım. O da olmuyor. Para yetmiyor (K; 57; OO)” şeklinde konuşarak, hastanenin, doktorların ve hemşirelerin yetersizliğinden şikâyet etmiştir. Bu şekilde düşünen görüşmecilere göre Ardahan’da hâlâ taşınmalı sağlık hizmeti verilmekte; insanlar en yakın iller olan Kars ve Erzurum’dan sağlık sorunlarına çözüm aramaktadırlar.

2.3. Siyasal Tercihlerin Oluşmasına Etki Eden Faktörler Üzerine Kısa Bir Betimleme

Siyaset bilimi literatürü, oy verme davranışına etki eden birçok faktör olduğunu belirtir. Nitekim seçmenin;

- a) şahsi çıkarlarını mı, kolektif aidiyetlerini mi, ülke menfaatlerini mi düşünerek oy kullandığı;
- b) fayda-değer esasına göre rasyonel bir tercihte mi bulunduğu;
- c) hayatı boyunca aynı partiye oy vermek (partizanlık) gibi sosyopsikolojik saiklere göre mi hareket ettiği;
- d) mensubu olduğu etnik köken, din, mezhep veya milliyet gibi sosyolojik bağlamlara göre mi oy verdiği;
- e) uzun veya kısa süreli amaçları gerçekleştirmek için bir araya gelen menfaat birliklerinin bir parçası olarak mı davrandığı;
- f) kazananın yanında yer almak (Bandwagon Effect/ Snowball Effect) ya da kaybedenin tarafını tutmak (Under-dog Effect) gibi güdülerle mi harekete geçtiği;
- g) bütünüyle rakibin kazanmaması üzerine kurulu salt bir tepkisellik psikolojisi ile mi tavır aldığı;
- h) partiye, parti liderine göre mi oy verdiği veya adayın sosyo-demografik özellikleri ve diğer niteliklerini mi önemseydiği;
- i) parti programını, vaatleri veya beklentileri ne ölçüde hesaba kattığı;
- j) kamu araştırmalarından ne düzeyde etkilendiği;
- k) medyadan enformasyon edinerek medya kaynaklı olarak mı tercihlerde bulunduğu; gibi birçok soru, siyaset sosyolojisinin seçmen tercih ve kararlarını anlamak üzere üzerinde durduğu sorulardan sadece birkaçıdır. Ayrıca seçmenin ifade edilen bu sorulardan sadece birinden etkilenecek mi tercihte bulunduğu; yoksa seçmen tercihinin yukarıdaki soruların birkaçının veya tamamının bir karışımı mı olduğu oldukça büyük önem taşımaktadır.

Bu çerçevede literatürde seçmen davranışına etki eden faktörlerle ilgili çeşitli sınıflandırmalar ve yaklaşımlar söz konusudur. Bu sınıflandırmalardan biri, seçmen tercih ve kararlarını, sosyolojik, psikolojik ve rasyonel yaklaşım modelleriyle açıklamaktadır. Bunlardan **sosyolojik yaklaşım** bireyin toplumsal bir varlık olduğu inancından hareketle seçmenin karar ve tercihlerinin; millet, sınıf, din, etnisite, mezhep, statü, coğrafi mekân gibi sosyal, kültürel ve ideolojik ayrımlardan kaynaklı olarak şekillendiğini iddia eder. Bu anlayışa göre birey siyasal konumunu belirlerken temel çıkış noktası, sosyal bölünmelere de denk düşen sosyolojik ayrımlardır. Partizan yaklaşım olarak da ifade edilebilen **psikolojik yaklaşıma** göre birey, siyasal tercih ve kararlarını daha çok yandaşlık, özdeşlik ve bağlılık ilişkisi üzerine kurmaktadır. Bu bakımdan “oy verme davranışı, politikalar, kişilikler, kampanya ve medya gibi etmenlerden etkilenen bir hesaplama ürünü değil; partizanlığın ürünüdür. (...) Bu partizan uyuşma özellikle oy verme davranışına ilişkin alışkanlık kalıpları yönünden, genellikle yaşam boyu sürdürülen bir istikrar ve süreklilik yaratma eğilimindedir.” (Heywood: 2018: 328). Bu açıdan Psikolojik Yaklaşıma göre birey, çoğunlukla, aile yoluyla çocukluk çağında, seçmen yaşına gelmeden önce siyasal

olanla tarafgirlik ve özdeşlik ilişkisi kurmaktadır. **Rasyonel yaklaşım ise** işsizlik, ekonomi, müreffeh yaşam gibi konularda fayda/değer ilişkisine göre bireyin kişisel çıkarlarına ilişkin rasyonel bir süreç yürüttüğünü ve akılcı kararlar ve tercihlere yöneldiğini ileri sürmektedir. Modern dünyada bireyin, başta sosyal medya olmak üzere yeni iletişim teknolojilerinin ortaya çıkması, bireyselleşme, modernleşme ve demokrasilerin gelişmesi gibi etkenler ışığında kendisi için en iyinin ne olduğu hususunda daha geniş bir vizyona sahip olabildiği görüşü hâkimdir.

Bu çalışma, seçmen tipolojisini tek bir kategoriye indirgmeden; siyasal tercih ve kararlara etki eden diğer yaklaşımların da dengesini gözeterek hâkim paradigmanın izini sürmeyi hedeflemektedir. Bu gerekliliğin iki gerekçesinden söz edilebilir. *Birincisi literatürde*, sosyolojik yaklaşım şahsiliği ve bireyin psikolojisini göz ardı ettiği için; psikolojik yaklaşım modernleşmeyle birlikte özdeşlik, duygusalılık ve partizanlık bağının zayıflamaya başladığı gerekçeyle, rasyonel yaklaşım ise bireyi psikolojik yapısından ve sosyolojik bağlamından izole bir şekilde ele aldığı için eleştirilmektedir. Bu eleştirilerin kendi içlerinde haklı gerekçeleri olup seçmen karar ve tercihlerini bunlardan birine sıkıştırmaya çalışmanın kendi içinde sorunlar barındıracağı aşikârdır. (Birinci hususla da alâkalı olarak) İkincisi, psikolojik, ekonomik, kültürel ve nihayet politik bir varlık olarak birey tekli paradigmlarla açıklanamayacak kadar karmaşık ve çok yönlü bir varlıktır. Şüphesiz seçmen davranışını etkileyen faktörleri, tekli yaklaşımlara sıkıştırılmak yerine; çoklu ve eklektik paradigmlarla açıklama gayretinin daha optimum faydaları olabilir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında, öncelikle seçmenlerin siyasal ilgi ve bilinç düzeylerine ilişkin birtakım tespitlerde bulunulmuş ve seçmenlerin karar ve tercihlerinde özellikle sorun temelli oy verme davranışının etkisinin izi sürülmüştür. Ardından seçmen kararlarının netleşme zamanı üzerinden, seçmen tercihi ile sosyolojik, psikolojik ve rasyonel tercih yaklaşımlarının bağlamsal ilişkisi kurulmuştur.

2.3.1. Siyasal Bilgi/Bilinç Düzeyi ve Siyasal Tercihlerin Oluşmasında Reel Sorunların Etkisi

Tablo 10: Seçmenlerin Siyasal İlgi, Bilgilenme ve Bilinç Düzeyleri

Seçimlerden önce partiler ve/veya adaylarla ilgili yeterince araştırma yapar mısınız?	f	%
Hayır	182	41,4
Kısmen	89	20,2
Evet	169	38,4
Toplam	440	100

N: 440; Min: 1; Max: 3; Mean: 1,97; Std Dev: 0,8937; Var: 0,799

Tablo 11: Siyasal Tercihlerinin Oluşmasında Reel Sorunların Etkisi

Siyasî kararlarınızı verirken Türkiye'nin ve/veya Ardahan'ın önemli sorunlarını düşünerek mi tercihte bulunursunuz?	f	%
Hayır	92	25,8
Kısmen	44	12,3
Evet	221	61,9
Toplam	357	100
N: 357; Min: 1; Max: 3; Mean: 2,36; Std Dev: 0,86503; Var: 0,748		

Görüşmecilerden %41,4'ü seçimlerden önce partiler ve/veya adaylarla ilgili yeterince araştırma yapmadığını belirtirken, %38,4'ü yeterince araştırma yaptığını; %20,2'si ise kısmen araştırma yaptığını ifade etmiştir. Buna göre görüşmecilerin çok önemli bir bölümünün siyasal ilgi, bilgi ve bilinç düzenin düşük olduğu söylenebilir. Modern toplumlarda siyasal açıdan önemli sorunlardan biri apolitikliktir. Buradaki sorun ise, apolitikliğin de içinde barındır; ancak daha geniş bir sorundur. Çünkü modern toplumlarda insanlar siyaset ve bileşenleri hakkında yeterli bilgi sahibi olmakla birlikte, siyasal karar ve uygulamalara belli bir dereceye kadar ilgisizdirler. Burada ise seçmenlerin çok önemli bir oranının seçimlere hiçbir araştırma yapmadan gittikleri görülmekte; siyasal bilgi ve bilinç açısından yetersiz oldukları anlaşılmaktadır.

Bunun yanı sıra, mülakata katılanlardan %74,2'si siyasî tercihini yaparken Türkiye ve/veya Ardahan'ın en önemli sorununu göz önünde bulundurarak tercihte bulunduğunu, ifade ederken; %21,8'i ise Türkiye'nin ve Ardahan'ın sorunları üzerinden tercih ve kararda bulunmadıklarını ifade etmiştir. Buna göre görüşmecilerden yaklaşık her dört kişiden üçü siyasal kararlarını verirken '*siyasî mesele temelli oy verme davranışı*'nda bulunmaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, seçmenlerin siyasal kararlarını, 'tamamen' ülke ve/veya yöre sorunlarına göre şekillendirmediği; ancak bu sorunların seçmenlerin kararını belirlemede önemli bir faktör olduğudur.

2.3.2. Seçmenlerin Kararlarının Netleşme Zamanı Üzerinden Bağlamsal Bir Değerlendirme

Tablo 12: Seçmenlerin Kararlarının Netleşme Zamanı

Oy kullanma sürecinde kararınız ne zaman netleşir	f	%
Kendimi bildim bileli aynı partiye oy kullanırım	105	25,0
Milletvekili isimleri belli olduktan sonra adaya göre oy kullanırım	109	26,0
Seçimlerden önceki tüm gelişmeleri takip edip mantığım hangisini seçerse onu yeğlerim	173	41,2
Kararsız bir yapım var, sandık başında son anda belli olur	33	7,9
Toplam	420	100
N: 420; Min: 1; Max: 4; Mean: 2,31; Std Dev: 0,93621; Var: 0,876		

Görüşmecilerin %41,2'si seçimlerden önceki tüm gelişmeleri takip edip mantıkları doğrultusunda tercihte buldukları ve rasyonel bir eleştiri sonucunda karar verdiklerini belirtmiştir. Bunun yanında %26'sı milletvekili isimleri belli olduktan sonra kararlarının netleştiğini söyleyerek aday odaklı bir karar verme sürecine önem verdiklerini ifade etmiştir. Görüşmecilerin %21'i ise 'kendimi bildim bileli aynı partiye oy veririm' demiştir. Bu açıdan yörede gelişmeleri takip etmek süreciyle, rasyonel bir karar verme eğilimi olmakla birlikte, kendini bildi bileli aynı partiye oy verenler partizan seçmenlerin oranı da oldukça yüksektir. Sosyolojik seçmen olarak ifadelendirilebilecek bir kesim ise adayları iyice tanıdıktan sonra oy kullanmaktadır. Nitekim alan araştırması boyunca dikkat çeken bir konu, etnisite, mezhep, siyasal ideoloji gibi kolektif ve sosyolojik ayrımların çoğunlukla adaylar üzerinden yürüdüğü hususudur.

Kararsız yapılarının sandık başına gidinceye kadar sürdüğünü söyleyenlerin oranı ise %7,9'dur. Bu oran oldukça yüksektir. Burada iki husustan söz edilebilir. Birincisi kararsız seçmenlerin daha çok rasyonel gerekçelerle beklediğini farz edebiliriz. Nitekim kuramsal açıdan psikolojik veya sosyolojik saiklerle oy veren seçmenin, sandık başına gitmeden kararının bir şekilde netleşmesi beklenebilir. Diğer husus siyasal iletişimde Bandwagon etkisi (Gözde taraf etkisi) olarak ifade edilebilecek kazanan tarafta yer alma isteğinden söz edilebilir. Nitekim kararsız seçmenlerin, son ana kadar süreci takip edip beklemesi, kazanacak tarafı görüncüye kadar gerçekleşen bir suskunluk hali olarak yorumlanabilir.

Seçimlerden Önceki Tüm Gelişmeleri Takip Edip Mantığına Göre Karar ve Tercih Bulunanlar (Rasyonel Tercih Modeli)

Seçmenlerin %41,2'si seçimlerden önceki tüm gelişmeleri takip edip mantığı hangisini seçerse 'O'nu tercih ettiğini söylemektedir. Bu şekilde düşünen adaylar (...) *Ne konuşuyor, ne söyledi. Türkiye için ne konuştu? Vatandaş için ne konuştu? İşli-işsiz için ne konuştu. Bunları araştırdıktan sonra oy kullanıyorum (E; 46; İO; KSE); Süreçleri takip ediyoruz. İktidara gelmeye yakın olan partiye daha çok meyilliyiz (Gözde taraf etkisi) (E, 41; İO; ESN); Aday iyi olabilir gideceği parti iyi değilse ne önemi var (E; 48; İO; ÇFTÇ); "Bak babam gelse beni etkileyemez. Aynı partiye diye bir şeyde yoktur. Milletvekili isimlerini hiç kafama takmam (K; 37; İO; EH);* şeklinde konuşarak rasyonel bir bakış açısıyla oy kullandığını ifade etmiştir. Bu kategorideki görüşmeciler; seçimden önce süreci takip ederek, seçim süresince neler söylediğini, neler konuşulduğunu araştırdıktan sonra, kimsenin etkisinde kalmadan ve ne parti ne aday faktörüne takılmadan rasyonel bir tercihte bulduklarını ifade etmiştir. Literatür açısından Rasyonel Tercih Modeline göre seçmen, modernleşmenin, bireyselleşmenin, kentleşmenin de etkisiyle sosyolojik ve psikolojik bağlamından sıyrılarak akılcı tercihlerde bulunmaktadır. Bu açıdan Ardahan'daki seçmenlerin önemli bir kısmı kampanyaları, politikaları, vaatleri, adayların profilini ve niteliklerini, medyayı ve diğer siyasal bileşenleri, fayda/değer açısından

değerlendirip akıl süzgecinden geçirdikten sonra rasyonel bir şekilde davrandıklarını iddia etmişlerdir.

Milletvekili İsimleri Belli Olduktan Sonra, Adaya Göre Oy Kullananlar (Sosyolojik Tercih Modeli)

Seçmenlerin %26'sı genel seçimlerde milletvekili isimleri belli olduktan sonra adaya göre oy verdiklerini ifade etmiştir. Ardahan ili sosyo-kültürel ve sosyo-politik açıdan geleneksel toplum yapısının hala hüküm sürdüğü bir yerdir. Bu açıdan yörede partilerin yanı sıra adaylar da kendi başına siyasi bir dinamik olma özelliği taşır. Burada dikkat edilmesi gereken husus sosyolojik ayrımların parti kadar adaylar üzerinden de şekillendiği gerçektir. Örneğin X partisine oy verme eğiliminde olan bir seçmenin kararının netleşmesi için bazen adayın kim olduğunun belli olması gerekebilmektedir. Nitekim adayın etnisitesi, mezhebi, sülâlesi gibi kolektif kimliğine düşen sosyolojik ayrımları, seçmenin karar ve tercihin şekillenmesine etki eden başlıca faktörlerden biri olabilmektedir. Bu yönüyle, alan araştırmasından elde edilen verilerden hareketle; yöredeki etnisite, mezhep, siyasal ideoloji, sülâlecilik veya takımçılık gibi sosyolojik ayrımların, aday üzerinde somutlaşabildiğini söyleyebiliriz. Bu anlamda seçmenlerden yaklaşık her dört kişiden birinin karar ve tercihlerini; doğrudan adayların kim olduğu hususu belirleyebilmekte ve seçmen kararları adaya göre şekillenebilmektedir:

[Milletvekili] listesi açıklandığı gün benim oyum belli olur (E; 38; LS; KSE);

[Vekillerin] hiçbiri bizim değil. Vekiller bize dağıtılıyor. Neden diyeceksin? Bizim burada iki dönemdir ön seçim yapılıyor. Seçim yaptığımız vekiller bizlere verilmiyor. Direkt merkezden gönderiliyor. İthal eder gibi. Daha doğrusu dayatılıyor. Ha birazda mecburiyetten veriyoruz. Bugün ben CHP'ye oy verecektim. İstedığımız vekil gelmeyecek diye kararsızım, veremiyorum. Bizim dediğimiz vekil olmuş olsaydı CHP burada 2 sıfır olacaktı. Ardahan 21 yıldır il olmuş. 21 yıldır Ensar Öğüt, Saffet Kaya... Üç yaşındaki çocuk ezberlemiş (E; 36; L; ÇFTÇ);

[Şimdiye] kadar CHP dışında kimseye oy vermedim. Ama bu sene (...)'nin adaylığımdan dolayı vermeyeceğim. Bu adamın beni temsil etmesinden rahatsızım. Çünkü hep iş kovalıyor, arsa alıyor (E; 53; ÖLS; ÖGM);

[Kendi] düşüncemde bir partim var; ama aday iyi olmazsa vermem. Meselâ geçen dönemde aday iyi değildi; oy vermedim (K; 33; L; EH)

Lise mezunu 38 yaşındaki erkek katılımcı, oy verme sürecinde, kendileri açısından adayın etkisini anlatmak üzere, 'milletvekili listeleri açıklandığı gün kararının netleştiğini' ifade etmiştir. Bunun yanında adaya oy veren bazı seçmenler, aday istedikleri gibi olmazsa, kendi düşüncesinden partiye dahi oy vermeyeceğini söylemiştir. Hatta adaya oy verenlerden birçoğu,

merkezin istemedikleri bir adayı belirlemesi durumunda, kesinlikle, o partiye oy vermeyeceklerini söylemiştir. Seçmenlere göre, merkezin farklı bir adayı belirlemesi, bir dayatmadır. Bu durum kırgınlık durumu oluşturan seçmenlerde siyasete yabancılaşarak tepki oylarına da neden olabilmektedir. Yapılan çalışmada, birçok durumda seçmenlerin, parti merkezlerine, bu konuda sitemkâr oldukları görülmüştür. Hatta seçmenler; adayları değerlendirirken, milletvekili adayının Ardahan'ın merkezinden mi, ilçesinden mi, merkez veya taşra köylerinden mi olduğunu bile hesaba katabilmektedirler. Alan araştırmasında anlaşıldığı üzere, birçok görüşmeci, belli bir partiye oy vermek istemesine rağmen; istedikleri kişi aday olmadığından, o partiye oy veremedikleri gibi bu durumdan kaynaklı kızgınlık ve küskünlük halindedirler. Bu bağlamda yörede aday faktörü çok önemlidir ve bu bir yönüyle etnosantrizmin bir tezahürüdür. Keza, adaya oy veren birtakım seçmen; sosyolojik ve kültürel açıdan 'kendisinden olanı', aday faktörüne kadar indirgeyebilmektedir. Dolayısıyla aday merkezli düşünenler açısından iç-grup referansları daha dardır. Bu şekilde mensubu olduğu kolektif aidiyetin yok sayıldığını düşünebilen seçmenler, ehvenişer anlayışıyla, kendine yakın bulunduğu başka bir adaya yönelerek, desteklediği partinin tam zıddı, ideolojiye veya partiye bile oy verebilmektedir. Aday üzerinden verilen mesaj; sembolik olarak umursamamanın, yok saymanın, unutulmanın, önemsenmemenin bir göstergesi olabilmektedir. Dolayısıyla seçimlerde ortaya sürülen aday(lar), bir siyasî partinin adayı olmaktan çok daha fazla manalara gelecek sembolik değerler ve anlamlar taşımaktadır.

Kendini Bildi Bileli Aynı Partiye Oy Kullananlar (Psikolojik Tercih Modeli)

Seçmenlerin kendini bildi bileli aynı partiye oy vermeleri, psikolojik yaklaşım açısından, partizanlık, özdeşlik ilkesi içinde karşılık bulan bir oy verme eğilimidir. Bu anlayışa göre seçmen; daha seçmen olmadan önce, ailenin de etkisiyle, siyasî bir partiye kurum veya ideolojiye sempati duymakta, sevgi hissetmekte ve özdeşlik duymaktadır. Bu özdeşlik duygusu ise kişinin sonraki hayatında duygusal bir bağ kurduğu partizanlığa dönüşebilmektedir. Bu çalışmada görüşmecilerden %21'i 'kendini bildi bileli aynı partiye oy verdiğini' ifade etmiştir. Buna göre her beş seçmenden yaklaşık biri, psikolojik tercih modeline özgü oy verme eğilimi içindedir ki; kuşkusuz bu son derece yüksek bir orandır:

[... Parti] kurulduğundan beri Parti'ye oy veriyorum (E; 44; L; ÇFTÇ);

[Kendimi] bildim bileli tek bir partinin ideolojisini benimsedim. Akıl ve mantığıma bugün de o uyuyor, o zaman da o uyuyordu (E; 67; L; EML);

[Aile] reislerimiz vardır. Aile reislerinin yıllardır peşine gittikleri partileri vardır. Hep ona veriyoruz (E; 29; İO; ÇFTÇ)

Bu bağlamda ‘kendini bildi bileli aynı partiye oy veren’ seçmenler biraz da bu durumla övünmektedirler. Nitekim 67 yaşındaki erkek görüşmeci, bunu ifade ederken; tutumunun ilk günkü gibi bugün de akıl ve mantığına uyduğundan bahsetmektedir. Bu şekilde düşünen görüşmeciler (a) aile reisleri yıllardır aynı partinin peşinden gittiğinden; b) güvendiğinden, (c) alıştığından veya (d) duygusal olarak bağlandığından dolayı ‘kendilerini bildi bileli tek bir partiye oy verdiğini’ ifade etmiştir. Esasında psikolojik oy verme teorisine göre; seçmenlerin sosyolojik ve rasyonel bağlamlarından sıyrılarak özdeşlik ve sevgi temelli bir tercihte bulunması beklenir. Ancak görüldüğü üzere, psikolojik temelli oy verme eğiliminde olan seçmenlerin, partizan bir motivasyon içinde olsalar dahi, kendilerince rasyonel gerekçeleri olabilmektedir. Dolayısıyla seçmenleri psikolojik, sosyolojik ve rasyonel yaklaşımlara denk düşen kutuplara ayırıp, bunları birbiriyle kesişmeyen, kategorik ayrımlar olarak tasvir etmek ve böylece kabul etmek mümkün değildir. Nitekim ana omurgasını belli bir yaklaşım oluştursa da, seçmen açısından rasyonel, duygusal ve psikolojik bağlamlar birbirine mündemiç mevzular olabilmektedir. Sözü edilen bu argümanın dayanakları, Tablo 13’te, alan araştırması verileri üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Tablo 13: Oy Verme Davranışına Etki Eden Temel Yaklaşım ile Seçmen Kararlarında Genel ve Yerel Sorunların Etkisi Arasındaki İlişki

Siyasi tercihinizi yaparken Türkiye ve Ardahan’ın önemli sorununu düşünerek mi tercihte bulunursunuz?					Toplam
			Hayır	Evet	
Oy kullanma sürecinde kararınız ne zaman netleşir	Kendimi bildim bileli aynı partiye oy kullanırım	f	18	68	86
		%	20,9	79,1	100
	Milletvekili isimleri belli olduktan sonra adaya göre oy kullanırım	f	21	72	93
		%	22,6	77,4	100
	Seçimlerden önceki tüm gelişmeleri takip edip mantığımı hangisini seçerse onu yeğlerim	f	41	102	143
		%	28,7	71,3	100
Kararsız bir yapım var, sandık başında son anda belli olur	f	9	15	24	
	%	37,5	62,5	100	
Toplam	f	89	257	346	
	%	25,7	74,3	100	

(χ^2) P: 0,36>0,05 olduğundan iki değişken arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Kendini bildi bileli aynı partiye oy verdiğini söyleyenlerin %79,1’i; milletvekili isimleri belli olduktan sonra adaya oy verdiğini söyleyenlerin %77,4’ü; seçimlerden önceki gelişmeleri takip edip mantığı hangisini seçerse ona oy verdiklerini söyleyenlerin %71,3’ü ve kararsızların %62,5’i

Ülkenin ve yaşadığı ilin önemli sorunlarını düşünerek oy verdiğini söylemiştir. Buna göre, kendini bildi bileli aynı partiye oy verenlerde, milletvekili adayı netleştikten sonra adaya göre oy kullandığını söyleyenlerde; genel ve yerel sorunları göz önünde bulundurarak oy kullandıkları görülmektedir. Öte yandan seçimlerden önceki gelişmeleri takip edip mantığına göre oy kullandığını söyleyenlerin %28,7'si gibi büyük bir çoğunluğu da Türkiye veya Ardahan'ın önemli sorunlarının oy verme davranışlarında bir etkisi olmadığını söylemektedir. Bu durumdan çıkarılabilecek esas sonuç, rasyonel, sosyolojik ve psikolojik yaklaşımların işaret ettiği seçmen kitlelerinin sınırları birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış polarize yapılar olmadığı hususudur. Böylelikle seçmenin tercihlerinin ana omurgasını, örneğin, rasyonel saikler oluştursa da; son kertede kararları, hem sosyolojik bağlamın, hem psikolojik saiklerin, hem de duygusal-partizan tutumun bir sentezi olabilir.

SONUÇ

Touraine'in (2011: 12) yaptığı bir tanımlamaya göre, demokrasi, evrenselin yerel üzerindeki tahakkümü değil; araçsal aklın kullanımı yoluyla sağlanacak olan ve özgürlükçü toplumu garantiye alan kurumsal güvenceler bütünüdür. Demokratik bir rejimi ve onun kurumsal yapısını güvenceye alan en temel unsurlardan biri ise, kuşkusuz seçimlerdir. Serbest, eşit ve genel oy prensibinin esas olduğu seçimler; tek başına yeterli olmamakla birlikte, demokrasinin vazgeçilmez unsurlarındandır. Nitekim pekişmiş bir demokrasi; siyasal rejimin türünden, uygulanan seçim sistemine; medya ve sivil toplum kuruluşları gibi kurumsal siyaset mekanizmalarının işleyişinden, seçmen kültürüne kadar birçok faktörün niteliği ile doğrudan veya dolaylı ilişki içindedir.

Bu noktada, demokrasi ve seçim ilişkisinde önemli hususlardan biri seçmenin niteliğidir ki seçmen; siyasal bilgi-bilinç durumu; sosyo-ekonomik özellikleri, kişisel ve meslekî deneyimi; kolektif aidiyeti şekillendiren sosyolojik bağlamla kurduğu ilişki tarzı gibi çok sayıda unsurun bir tezahürüdür. Bu bağlamda bir yönüyle nevi şahsına münhasır olan seçmen; başka bir yönüyle de sosyal, ekonomik, siyasal yapı içerisinde eriyik bir vaziyette olan toplumsal bir varlıktır. Dolayısıyla birey toplum ve siyaset ilişkisinde, siyaset bilimi, özelden genele, genelden özele yürürken tümevarımsal ve tüm dengelimsel yöntemlerle, külli sonuçlara varabilmeyi amaçlar. Bir siyaset sosyolojisi araştırması olan bu çalışma yedeğinde, bireyin münferit bir varlık olduğu gerçeğini bulundurarak, diğer birtakım amaçların yanı sıra, siyasal karar ve tercihlerde 'mesele temelli oy verme davranışı'nın işlevini, etkisini ve önemini araştırarak bir takım tümel varsayımlara ulaşmıştır. Çalışmanın ampirik boyutu için, 2011 milletvekili genel seçimleri öncesinde, yarı yapı-

landırılmış görüşme formu kullanılarak, 422 kişi ile yüzyüze mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Elde edilen verilerden hareketle öne çıkan, özellikle üç sonuçtan söz etmek mümkündür. **Birincisi**, genel ve yerel sorunlarda niceliksel yığılmalar göstermiştir ki, beklendiği üzere bazı meseleler, seçmenler nezdinde hiyerarşik olarak diğer(ler)inden daha önemli bulunabilmiştir. Genel seçimlerde (ilk üçte), Türkiye'nin en önemli sorunları, sırasıyla, 1) ekonomi; 2) terör; 3) tarım ve hayvancılık politikaları iken; Ardahan'ın en önemli sorunları 1) ekonomi; 2) altyapı sorunları, geri kalmışlık, yatırımın olmaması; 3) tarım ve hayvancılık politikalarıdır. Görüldüğü üzere genel ve yerel sorunlarda bir sıralama söz konusu olup görüşmecilerin öncelikli önemsedığı siyasal meseleler; seçmenlerin, gündelik hayatlarında reel olarak doğrudan deneyimledikleri sorunlardır. Bu açıdan sorun temelli oy verme davranışı, seçmen karar ve tercihlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu konuda örnek vermek gerekirse, katılımcıların çoğunluğunun işaret ettiği ekonomi, terör veya altyapı sorunları, yansımaları itibarıyla, insanların gündelik hayatta sığağı sığağına hissettiği reel sorunlar iken; frekans ve yüzdelik açıdan daha gerilerde yer alan eğitim, demokrasi, siyaset/siyasetçiler sorunu gibi konular seçmenin gündelik hayat pratiklerine doğrudan dokunmayan mevzulardır. Bu sonuç akademik veya entelektüel açıdan tartışmalı bulunabilir; ancak bu hususta seçmeni anlamak açısından '*Ockham Usturası*' metaforu oldukça açıklayıcı olabilir. Orcham Usturası metaforu, en basit anlamıyla, karmaşık ve rakip sorunlar arasında basit olanı seçme eğilimidir. Bu açıdan teorik olarak ekonomik sorunların temelinde kötü siyaset, eğitim sorunu veya demokrasinin gelişmemiş olması gibi hususlar olabilir; fakat seçmen açısından basit olan aynı zamanda açıklayıcı da olmalıdır. Keza seçmen için, ekonomik zorluklar, gündelik yaşamını daha doğrudan etkilediğinden, seçmen karmaşık ve rakip birçok sorun arasında en basiti imleyebilmektedir. Neticede anlaşıldığı üzere, siyasal meseleler arasında en önemli bulunanlar; yansımaları itibarıyla seçmenin gündelik hayat pratiklerini en yoğun ve sık etkileyen sorunlar olup bu meseleler siyasal tercihleri daha çok etkilemektedir.

İkincisi, genel ve yerel bazı meseleler benzeşebildiği gibi; genele ve yerele özgü mahsus sorunlara da rastlanabilmektedir. Örneğin ekonomi sorunu, hem Türkiye'nin hem de Ardahan'ın en öncelikli sorunu iken; genelde terör, yerelde altyapı gibi meseleler daha karakteristiktir. Burada tarafımızca '*çoğunluk ve yoğunluk hususu*' olarak adlandırılabilir iki hususun ayırımı yapmak faydalı olabilir. Çoğunluk; frekans dağılımına

göre, cevapların basitçe sayılması sonucunda, en sık ifade edilen, işaretlenen sorundur. *Yoğunluk ise alan araştırmasındaki mülâkat ifadelerine (nitel) dayandırılmakta olup içerik ve söylem analizi açısından katılımcıların şiddetle önemmediği mevzulardır. Bu çalışmada alan araştırmasından elde edilen tümel varsayımlardan birine göre, bazı meseleler, 'çoğunluk' (frekans sıklığı) tarafından öncelense de; daha 'yoğun' şekilde şiddetle önemsenen bir sorun, siyasi karar ve tercihleri daha fazla etkileyebilmektedir. Örneğin katılımcıların %57,8'ine göre, 'ekonomi'; %17,1'ine göre, 'terör' Türkiye'nin en önemli sorunudur. Ancak ekonomi, terör sorunundan daha fazla nicel çoğunluk bulsa da; terör sorunu daha yoğun şekilde önemsenebilmekte ve seçmenler siyasi karar ve tercihlerinde terör sorununu daha belirleyici tayin edebilmektedir. Bu konuda, "Aç kalalım ama ayrı düşmeyelim (E; 69; ÇFTÇ)" diyen bir çiftçi tam da bu 'çoğunluk-yoğunluk ilişkisi'ne gönderme yapmaktadır. Anlaşıldığı üzere ekonomik durum belki daha güncel ve doğrudan hissedilen bir husus olsa da; devlet, millet, birlik, beraberlik konuları görüşmecinin ifadesiyle 'aç kalma'yla (iyi hissetme faktörü olarak ekonomiyle) kıyaslanmayacak kadar önemli ve öncelikli bir konudur.*

Üçüncüsü, son kertede, sorun temelli oy verme eğilimi; oy verme davranışına etki eden bütün faktörler içinde önemli bir etkisi bulunmakta; hatta merkezi bir yer tutmaktadır. Nitekim *kendini bildi bileli aynı partiye oy veren seçmenlerin yaklaşık %75'i bile, oy verirken Türkiye'nin ve Ardahan'ın en önemli sorunlarını göz önünde bulundurduğunu ifade etmektedir. Anlaşılmaktadır ki, seçmenler, özdeşlik ve partizanlık bağıyla oy verme davranışı gerçekleştiriyor olsa da; bu eğiliminin arkasına rasyonel gerekçeler yığmaktadır. Bunun yanı sıra, dikkatleri çeken bir başka husus sosyolojik, psikolojik ve rasyonel bağlamda oy veren seçmenlerin ortalama %74,3'ü, oy verirken Türkiye'nin ve Ardahan'ın sorunlarını göz önünde bulundurduğunu ifade etmiştir. Bu konuda, çalışmada, psikolojik, sosyolojik ve rasyonel yaklaşımlarla oy kullanma eğilimi ile siyasi meseleleri göz önünde bulundurma durumu arasında (χ^2) $P: 0,36 > 0,05$ olduğundan) anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Alan araştırmasından elde edilen ampirik verilere dayanarak, seçmenleri rasyonel hareket edenler, sosyolojik bağlamın uzantısı olanlar, partizan kişilikliler gibi birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış, kategorik ayrımlara tâbi tutmak çok gerçekçi değildir. Bu durum, olsa olsa, hâkim paradigmanın oy verme eğiliminin esasını teşkil ettiği karma ve sentezci bir yaklaşımla açıklanabilir. Bu hâkim paradigmanın ana omurgasını oluşturduğu sentezci ve karma yaklaşım göre seçmen tanımı ise şöyledir: **Seçmen denilen kişi, öncelikle yasalar çerçevesinde seçme ve seçilme hakkına sahip olan, belli bir çoğ-***

rafya üzerinde ve kültür içinde yaşayan; cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim ve gelir düzeyi gibi belli sosyo-demografik özelliklere sahip; din, milliyet, etnisite, mezhep, siyasal ideoloji gibi belli bir kolektif kimliğe mensup; hayata, olaylara veya insanlara dair belli kişisel tutumları ve beğenileri olan; fayda/değer hesabıyla öncelikleri ve hassasiyetleri için rasyonel, özdeşlik ve sevgi bağıyla partizan (irrasyonel) ve mensubu olduğu kolektif kimliğin menfaatleri için tarafgir karar ve tercihlerde bulunabilen ve hülusa daha birçok özelliğiyle inşa ettiği muazzam heterojen toplumun da nihayetinde bir ürünü olan karmaşık bir varlıktır. Bu bağlamda seçmen, kısa ve uzun vadeli etkilerin altında kalan, açık ve örtük ajandası bulunan, bireysel ve toplumsal bir varlık olmasından kaynaklı olarak birtakım kişisel ve kolektif hassasiyetler üzerinden değer üretebilen, tercih ve kararlarının ana omurgasını sosyolojik, psikolojik ve rasyonel gerekçelerden biri oluştursa da; salt kategorik yaklaşımlara sıkıştırılamayacak kadar çok boyutlu olan bir varlıktır.

KAYNAKÇA

- Büyüköztürk, Şener v.d., (2008), **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Çaha Ömer, Adem Çaylak, Havva Çaha, Hüsnü Kapu, Olkan Senemoğlu, Oğuzhan Altinkoz, Oktay Güven, Ceren Kurga, Gözde Özer, Meral Arslan (2017), **TRA2 Bölgesi Kadın Profili Araştırması**, Serhat Kalkınma Ajansı Yayınları, Kars.
- Çelebi, Nilgün (2004), **Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları**, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Güven Oktay, Yasemin Dilek, Bayram Emre Ünal, Abdulkadir Bozaran (2017), **Ardahan Büyükşehir Sektör Raporu ve Eylem Planı**, Serhat Kalkınma Ajansı Yayınları, ISBN: 978-605-66913-5-5, Kars.
- Heywood, Andrew (2018), **Siyaset**, Çev: Fahri Bakırcı, BB101 Yayınları, Ankara
<http://www.osym.gov.tr/Eklenti/239,3-2010-2011-ygs-sonuclari-28042011.pdf.pdf?0>, Erişim Tarihi: 06.06.2018
- <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24561>, Erişim Tarihi: 06.09.2018
- https://www.csgeb.gov.tr/media/1685/2011_birincialtiay.pdf Erişim Tarihi: 06.06.2018
- <https://www.ntv.com.tr/egitim/turkiyenin-ogrenci-sayisi-143-ulkenin-nufusunu-asti,U8SPgO6SIEKuKQ1lofTiGQ>, Erişim Tarihi: 06.15.2018
- İslamoğlu, Hamdi (2011), **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, Beta Yayınları, İstanbul.
- Kıral Bilgen ve Kıral Erkan (2011), **Karma Araştırma Yöntemi (Mixed Research Design)**, 2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications 27-29 April, 2011 Antalya-Turkey, Ss: 294-298, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Kışlalı, Ahmet Taner, (2010), **Siyaset Bilimi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Krejcie ve Morgan (1970: 607-610) '**Determining Sample Size For Research Activities**', https://home.kku.ac.th/sompong/guest_speaker/KrejcieandMorgan_article.pdf
- Kurtbaş İhsan (2013), **Etnosantrizm ve Ötekileştirme Perspektifinde Siyasal Eğilimler, Ardahan İli Örneğinden Oy Verme Davranışına Etki Eden Faktörler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.
- Milliyet Gazetesi - **50 Bin 805 Adaydan 1 (Bir) Net Bile Çıkmadı**, 21 Nisan 2012, Erişim Tarihi: 05 Aralık 2012
- S o r u n :** http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5beecb3bd17124.42067997, Erişim Tarihi: 16.07.2018.
- Touraine, Alain (2011), **Demokrasi Nedir**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

EDİTÖR
DOÇ. DR. İHSAN KURTBAŞ

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ -I-

SOSYO-POLİTİK, KÜLTÜREL VE İKTİSADİ BAĞLAMDA
DEĞERLER, POTANSİYELLER VE YAKLAŞIMLAR

EDİTÖR
DOÇ. DR. İHSAN KURTBAŞ

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ -I-

SOSYO-POLİTİK, KÜLTÜREL VE İKTİSADİ BAĞLAMDA
DEĞERLER, POTANSİYELLER VE YAKLAŞIMLAR

Ahmet Kutsi Tecer'in, Anadolu'nun henüz keşfedilmemiş değerlerini hatırlatan o meşhur şiirine atıfla, '*orda bir yer var uzakta...*' demekten kendimizi alıkoyamıyoruz, konu Ardahan olunca... Coğrafi uzaklığının da beraberinde getirdiği, görece bir yalıtılmışlık içerisinde olan Ardahan ili ile ilgili pek az akademik çalışma vardır. Bu bakımdan, nice değer ve potansiyelleri henüz tam anlamıyla keşfedilmemiş ve kayda geçirilmemiş olan Ardahan'la ilgili yapılacak her türlü bilimsel çalışma, büyük önem taşımaktadır.

Bu bağlamda kitabın hazırlanmasındaki temel amacımız; Ardahan'ın kronik sorunlarının yakından incelenmesinin yanı sıra, ilin hâlen bakir sayılabilecek pek çok değerleri, varlıkları ve potansiyelleriyle ilgili geniş ve ayrıntılı bir bilimsel envanter oluşturabilmektir. Nitekim Ardahan, taşıdığı kadim birikimi ve gücüyle, ayrıca ekonomik, sosyal ve kültürel alandaki zenginlikleriyle, ülkemizin kalkınmış mekânlarından biri olmaya muktedir; geçmişten günümüze özü her daim gür, güzide bir Anadolu toprağıdır.

Ardahan siyaseti, tarih ve arkeolojisi, edebiyat ve kültürü, sosyo-ekonomisi, hayvancılığı ve arıcılığını konu alan ve değerlendiren 21 bilimsel makaleden oluşan bu kitap, bir şehir monografisidir. Ancak Ardahan ili, tarihi, yer altı ve yerüstü pek çok zenginlikleri ile tek bir kitapta, bütünüyle tüketilemeyecek ölçüde, geniş bir değer spektrumuna sahip olduğundan, "Ardahan Değerlemeleri I", serimizin ilk kitabıdır.

Yerel yöneticilerden, siyasal aktörlere, akademisyenlerden bürokratlara kadar çok farklı kesimlerin ilgisini çekebileceğine inandığımız bu kitabın, disiplinlerarası niteliği ile Ardahan'la ilgili önemli bir boşluğu dolduracağını düşünüyoruz.

NOBELBİLİMSELESERLER

NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD ŞTİ.
Markasıdır.

Rasimpaşa Mah. Rıhtım Cad. Nemlizade Sok. Güleryüz Apt.
No:9 Daire:3 Kadıköy / İSTANBUL Tel-Faks: +90 216 418 20 10
nobel@nobelyayin.com|okuyucu@nobelyayin.com

www.nobelyayin.com

nobelyayin | nobelkitap | nobelcocuk | nobelyasam | nobelcocukyayin

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ

-|-

Sosyo-Politik, Kültürel ve İktisadi Bağlamda Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar

Editör

Doç. Dr. İhsan Kurtbaşı

Yazarlar

Doç. Dr. İhsan Kurtbaşı
Adem Keser
Dr. Öğr. Üyesi Ali Haydar Soysüren
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Uyanıker
Emre Gezer
Dr. Öğr. Üyesi Sami Patacı
Dr. Öğr. Üyesi Özlem Oral Patacı
Dr. Öğr. Üyesi Hamza Kolukısa
Prof. Dr. Şüreddin Memmedli
Dr. Öğr. Üyesi İkrâm Çınar
Prof. Dr. Adem Üzümcü
Arş. Gör. Tarık Duran
Arş. Gör. Ramazan Taşçı
Prof. Dr. Ali Çımat
Dr. Öğr. Üyesi Güven Gürkan İnan
Dr. Öğr. Üyesi Arzu Kılıç
Prof. Dr. Berrin Filizöz
Arş. Gör. Dr. Mehmet Gür

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Bilen
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Topcuoğlu
Dr. Öğr. Üyesi Kutay Üstün
Dr. Öğr. Üyesi Özlem Eştürk
Doç. Dr. Seymur Ağazade
Dr. Öğr. Üyesi Ertan Doğan
Arş. Gör. Ömer Atalay
Doç. Dr. Ötügen Senger
Öğr. Gör. Kemal Yazıcı
Doç. Dr. Aziz Gül
Doç. Dr. Mahir Murat Cengiz
Prof. Dr. Ahmet Güler
Dr. Selim Bıyık
Zir. Müh. Gökhan Kavak
Yük. Müh. Abdurrahman Aydın
Arş. Gör. Emre Uğurlutepe
Prof. Dr. Osman Kaftanoğlu

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ -I- Sosyo-Politik, Kültürel ve İktisadi Bağlamda Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar

Editör: Doç. Dr. İhsan Kurtbaş

Bilimsel Eserler No. : 193
ISBN : 978-605-2149-92-8
Basım Sayısı : 1. Basım, Mart 2019

© Copyright 2019, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz. 'NOBEL BİLİMSEL ESERLER' Bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni : Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Yayın Koordinatörü : Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Redaksiyon : Samet Tekin -samet@nobelyayin.com-
Sayfa Tasarım : Leyla Kurt -leyla@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım : Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-
Baskı ve Cilt : Atalay Matbaacılık / Sertifika No.: 15689-
Büyük Sanayi 1 Cad. Elif Sok. No.:7/236-237 İskitler / ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Kurtbaş, İhsan.

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ -I- Sosyo-Politik, Kültürel ve İktisadi Bağlamda Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar / İhsan Kurtbaş

1. Basım. XXII+ 532 s. 16x23,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-605-2149-92-8

1. Siyaset 2. Kültür 3. Ekonomi 4. Ardahan

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

E-Satış: www.nobelkitap.com - www.atlaskitap.com - **Bilgi:** esatis@nobelkitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Ana Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, Başarı Dağıtım, D&R mağazaları, Dost Dağıtım, Güneş Dağıtım, Kitapsan, Nezh Kitabevleri, Prefix, Remzi Kitabevleri, TveK Mağazaları

SUNUŞ

Üniversiteler, toplumların teknik ve insanî düzeydeki beklenti ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere bilgiyi üreten, ürettiği bilgiyi işleyerek, bölgesi, ülkesi ve insanlık için anlamlı ve yararlı çıktılara dönüştüren bilimsel merkezlerdir. Ardahan Üniversitesi, hedef olarak Kafkasya, Orta Asya ve Uzak Doğu'ya açılan bir bilim kapısı olmayı, kendi hinterlandındaki bu geniş coğrafyanın ihtiyaçlarını gözeterek bilimsel faaliyetler yapmayı, işbirlikleri geliştirmeyi ve bölgesel kalkınmada içinde bulunduğu coğrafyanın ufku olmayı misyon edinmiş bir üniversitedir. Bu misyon doğrultusunda Üniversitemiz, fikri ve vicdanı hür, milli ve kültürel değerlerine bağlı, eleştirel düşünen, girişimci, başarılı ve üstün nitelikli bireyler yetiştirme hedefi doğrultusunda, hitap ettiği coğrafyanın potansiyellerini açığa çıkararak, katma değerler üretme yolunda emin adımlarla ilerlemektedir.

Bu doğrultuda kuruluşundan bu yana henüz on bir yıl geçmiş olan Üniversitemiz, bir yandan güçlü bir fizikî alt yapı oluşturmaya çalışırken, öte yandan özgür çalışma ortamı içerisinde, çalışanlarının mensup olmaktan gurur duyduğu, niceliksel ve niteliksel bakımdan yetkin akademik kadrosuyla eğitim/öğretim faaliyetlerine başarıyla devam etmektedir. Bu kapsamda, küreselleşen dünyayı iyi okuyup, bölgemizin ve ülkemizin gerçeklerini göz ardı etmeden, kalite odaklı araştırma ve projeler üretmenin, patent çalışmaları yapmanın gayreti içinde olan Üniversitemiz; şehirle bütünselik bir şekilde, kamu ve özel sektör işbirliğini sağlayarak, bilgiyi teknolojiye dönüştürmeye odaklanmıştır. Bu hedef çerçevesinde, Üniversitemiz, ilimizin, bölgemizin ve uzandığı coğrafyanın geliştirilmeye açık somut/soyut zenginliklerini gün yüzüne çıkarmaktadır. Kanaatimce Ardahan gibi kadim bir ilimizin, bilimsel olarak etraflıca incelenmesi için Üniversitemiz, önemli bir ortam sağlamaktadır.

Tarihsel düzeyde, Üniversitemize adını veren Ardahan ilimiz, geçmişte Türklerin Anadolu'ya giriş ve geçit kapısı iken; günümüzde Kafkasya ve Orta Asya'ya açılan kapımız olma özelliği ile jeopolitik önemini korumaktadır. Açılması beklenen Bakü-Tiflis-Kars demiryolu ve Borçka'da inşası planlanan Muratlı Gümrük Kapısı ile birlikte, Ardahan ve çevresi, ülkemiz açısından stratejik bir öneme sahip olmasının yanı sıra; muazzam düzeyde turistik ve lojistik fırsatlarıyla öne çıkmaktadır. Ekonomik açıdan, sahip olduğu et, süt, tereyağı, kaşar ve bal gibi hayvansal ürünler göz önünde bulundurulduğunda, Ardahan, yapılacak yeni yatırımlarla, sosyo-ekonomik kapasitesi açığa çıkarılması gereken güzide bir ilimizdir. Sosyal düzeyde ise; örf, adet, gelenek, görenek ve folklorik zenginlikleri ile pek çok kıymeti bünyesinde taşıyan Ardahan'ın yerel kaynaklarının bilimsel bilgiler ışığında incelenip, ekonomik ve toplumsal bir kıymete dönüştürülmesi konusunda Üniversitemizin, sorumlu kurumların başında geldiği bir gerçektir.

Bu bağlamda, Üniversitemiz üzerine düşen görevi yerine getirme hususunda, somut projeler üreterek önemli katkılar sağlamaktadır. Nitekim bugüne kadar gerçekleştirdiği birçok bilimsel etkinliğin yanı sıra; Üniversitemizin 10-12 Ekim 2018 tarihlerinde düzenlemiş olduğu I. Uluslararası Siyaset ve Sosyal Bilimler Sempozyumu, bu vizyonun bir tezahürü olarak alanındaki önemli bir boşluğu doldurmuştur. Sempozyumun ana teması olan Ardahan Değerlemeleri başlığı altındaki çalışmaların toplandığı bu kitap, ilimizin sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi yapısıyla ilgili kapsamlı ve özgün bilgilerin ortaya çıkmasını sağlayan ilk 'derleme kitap' olma özelliğini taşımaktadır. Üniversitemizin ön ayak olduğu bu kıymetli çalışmanın, ilgili okurlara yarar sağlamasını içtenlikle temenni ederim.

Prof. Dr. Mehmet Biber
Ardahan Üniversitesi Rektörü

EDİTÖRDEN

Anadolu folkloru ile ilgili önemli çalışmalar yapmış olan şair Ahmet Kutsi Tecer'in, Anadolu'nun henüz keşfedilmemiş değerlerine ilişkin, belli bir yakınma içeren, o meşhur şiirine atıfla, '*Orda bir yer var uzakta...*' demekten kendimizi alıkoyamıyoruz, konu Ardahan olunca... Coğrafi uzaklığının da beraberinde getirdiği, görece bir yalıtılmışlık içerisinde olan Ardahan ile ilgili pek az akademik çalışma vardır. Bu bakımdan, nice değer ve potansiyelleri henüz tam anlamıyla keşfedilmemiş ve kayda geçirilmemiş olan Ardahan'la ilgili yapılacak her türlü bilimsel çalışmanın, çok kritik bir önemi haiz olduğunu düşünüyorum. Bununla birlikte, geniş bir perspektifi gerektirebilecek bu tür çalışmaların yapılması; ilin tarihsel, sosyolojik ve ekonomik açıdan yeniden inşası için gerekli hamleleri tetikleyebilecek ve uzun vadede toplumsal bellek oluşturabilecek bir potansiyel taşımaları bakımından, oldukça büyük değer taşımaktadır.

Bu çerçevede münferit çalışmaların ötesinde, Ardahan'la ilgili kapsamlı bir envanter oluşturma düşüncemiz; aslında nice zamandır köklü bir şekilde içimizde yer etmiş idi. Sözü edilen bu arzumuzu gerçekleştirebilme mecralarımızdan biri, 10-12 Ekim 2018 tarihinde Üniversitemiz ev sahipliğinde gerçekleştirdiğimiz I. Uluslararası Siyaset ve Sosyal Bilimler Sempozyumu oldu. Elinizdeki bu kitap, sözünü ettiğim I. Uluslararası Siyaset ve Sosyal Bilimler Sempozyumu'nun 'Ardahan Değerlemeleri' adlı kategorisinde sunulmuş olan ve hakem değerlendirmesinden geçmiş makalelerden yapılan bir 'seçki' niteliğindedir.

Kitabın hazırlanmasındaki temel hedefimiz; siyasetinden ekonomisine, edebiyat ve kültüründen hayvancılığına kadar, Ardahan'ın pek çok farklı boyutunun bilimsel şekilde ele alınmasıdır. Öncelikli amacımız ise; Ardahan'ın kronik sorunlarının yakından incelenmesinin yanı sıra, ilin hâlen bakir sayılabilecek pek çok değer, varlık ve potansiyelleriyle ilgili geniş ve ayrıntılı bir bilimsel kaynak oluşturabilmektir. Nitekim Ardahan, taşıdığı kadim birikimi ve gücüyle, ayrıca ekonomik, sosyal ve kültürel zenginlikleriyle, ülkemizin kalkınmış mekânlarından biri olmaya muktedir; geçmişten günümüze özü her daim gürr, kıymetli ve güzide bir Anadolu toprağıdır.

Tarihsel açıdan Ardahan'daki Türk varlığı, M.Ö. 720 yılında bir Türk kavmi olan Kıpçaklar'ın ataları olan Kimmerler'e dek uzanır. Şehir, adını 628 yılında Hazar Türklerinin bir kolu olan Arda Türklerinin eline geçmesinden

sonra almıştır. 1069’da Alparslan tarafından fethedilerek Selçuklu Devleti’nin egemenliğine giren Ardahan, 1551 yılında ise Osmanlı İmparatorluğu’na katılmıştır. 1828-1855 yıllarında Kars ve Batum ile birlikte savaş tazminatı olarak Ruslar’a bırakılan Ardahan; 40 yıl sonra, 1918 yılında Osmanlı İmparatorluğu’na iade edilmiştir. Ancak bundan altı ay sonra, Mondros Ateşkes Anlaşması’yla Ermeni ve Gürcülerin işgaline uğramış, ardından 23 Şubat 1921’de düşman işgalinden kurtarılmıştır. Yakın tarihimizde, 7 Temmuz 1921’de vilayet yapılan Ardahan, 1926 yılında ilçe yapılarak Kars’a bağlanmış; 1992 yılında ise tekrar il statüsüne kavuşmuştur. Bu çerçevede Türklerin Anadolu’ya giriş kapısı olan Ardahan, yaklaşık olarak 3 bin yıldır, Türk milletinin şanlı tarihinin kadim bir parçasıdır. Turistik açıdan, ekonomik, kültürel, folklorik, coğrafi ve turistik bakımdan, ülkemizin potansiyel zenginliği oldukça fazla olan illerinden biridir. Neticede pek çok kıymeti bünyesinde bulunduran Ardahan ilini, burada bütün boyutlarıyla ifade edebilmem mümkün olmayacağından, kitabın adının yansıttığı ve çalışmanın üzerine inşa olunduğu temel formülasyonu, aşağıda üç madde altında, kısaca, özetlemek isterim.

İlk olarak, ‘Ardahan **Değerlemeleri**’ başlığında ‘değerleme’ kelimesine bir açıklık getirmek isterim. Değerleme kavramı literatürde, maddi kıymetlerin vergi kanunlarında gösterilen gün ve zamanlardaki değerlerinin saptanması işlemidir. Hukuki açıdan değerlendirme, ‘kıymet takdiri’ anlamında kullanılmaktadır. Gündelik dilde ise, bir malın değerini belirlemek, takdir, değer biçme ve değerlendirmeye yargıda bulunma gibi anlamlara gelmektedir. Bu çerçevede ‘değerleme’ tabiri, Ardahan ilinin yer altı ve yer üstü varlıklarının tespitine hizmet edebilecek akademik yaklaşımları vasıflandırmak üzere kullanılmıştır. Bu çerçevede disiplinlerarası çalışmaları gerektirecek böylesi bir girişim; pek çok kişinin gözünden Ardahan’ın varlık ve potansiyellerine ilişkin bir takım spesifik değerlemelerin sistematik bir sentezinin yapılmasını gerektirir.

İkinci olarak, kitabın alt başlığında, **Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar** şeklinde üç ana kavram yer almaktadır. Bu kavramlar, makalelerin içeriğine ve niteliğine uygun olarak belirlenmiştir. *Değerler* kavramı, Ardahan’ın sahip olduğu maddi ve manevi varlıklarını ele alan çalışmaları işaret etmek için tercih edilmiştir. *Potansiyeller* kavramı, Ardahan’ın hâlihazırda görünür olan ve gelecekte açığa çıkarılabilecek gizil güçlerini ifade etmek için kaleme alınan makaleleri yansıtmaktadır. *Yaklaşımlar* kavramı ise, yazarların tespit ettiği Ardahan’a ilişkin sorunlara, çözüm önerilerine ve kişisel yaklaşımlara atfen kullanılmıştır. Dolayısıyla Ardahan’ın siyaseti, tarihi ve arkeolojisi, edebiyatı ve kültürü, sosyo-ekonomisi, hayvancılığı ve arıcılığını ele alarak çeşitli değerlendirmelerde bulunan bu kitap; bir nevi bir şehir monografisidir.

Üçüncü olarak, kitabın başlığında bir numaralandırmaya gidilerek 'Ardahan Değerlemeleri I' ifadesi kullanılmıştır. Buradaki maksadımız; bu çalışmada eksik bırakmış olabileceğimiz bazı hususları, serinin sonraki çalışmalarında telafi yoluna gidebilme hakkımızı saklı tutmaktır. Nitekim Ardahan ili, geniş bir perspektifle, etraflıca, ele alınmayı gerektiren pek çok varlık ve potansiyeli ile tek bir kitapta bütünüyle tüketilemeyecek ölçüde geniş bir değerler spektrumuna sahiptir. Böylesi bir zenginliğin ancak uzun vadeli ve uzun erimli çalışmalarla ortaya çıkarılabileceğine ve serimlenebileceğine inanıyoruz.

Burada bu yazıyı sonlandırırken; kitap fikrinin ortaya çıktığı ilk andan itibaren, engin birikim ve tecrübeleri ile bize yol gösteren, cesaretlendiren ve bizlerden hiçbir desteği esirgemeyen Ardahan Üniversitesi Rektörü, Sayın Prof. Dr. Mehmet Biber Hocamız'a en içten teşekkür ve şükranlarımı sunuyorum.

Yerel yöneticilerden, siyasal aktörlere; akademisyenlerden bürokratlara kadar çok farklı kesimlerin ilgisini çekebileceğine inandığımız bu kitabın, disiplinlerarası niteliği sayesinde, Ardahan'la ilgili önemli bir boşluğu dolduracağını düşünüyoruz.

Doç. Dr. İhsan Kurtbaş

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	III
Editörden.....	V

ARDAHAN SİYASETİ

BÖLÜM 1

SİYASİ MESELE TEMELLİ OY VERME DAVRANIŞI VE SEÇMEN TERCİH VE KARARLARININ OLUŞMASINDA REEL SORUNLARIN ETKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA Ardahan İli Örneği

Doç. Dr. İhsan Kurtbaş

Özet.....	3
Giriş.....	5
1. Araştırmanın Metodolojisi	7
2. Araştırma Bulgularının Analizi Ve Değerlendirilmesi.....	9
2.1. Sosyodemografik Özellikler	10
2.2. Genel ve Yerel Sorun Algısı	12
2.2.1. Ekonomi, İşsizlik ve Yoksulluk Sorunu	16
2.2.2. Altyapı Sorunları ve Geri Kalmışlık Sorunu (%27,0).....	18
2.2.3. Terör Sorunu.....	22
2.2.4. Tarım Ve Hayvancılık Politikalarıyla İlgili Sorun.....	22
2.2.5. Siyaset Ve Siyasal Aktörlerle İlgili Sorunlar.....	25
2.2.6. Eğitim Sorunu	27
2.2.7. Diğer Sorunlar.....	29
2.3. Siyasal Tercihlerin Oluşmasına Etki Eden Faktörler Üzerine Kısa Bir Betimleme	29
2.3.1. Siyasal Bilgi/Bilinç Düzeyi ve Siyasal Tercihlerin Oluşmasında Reel Sorunların Etkisi.....	31

2.3.2. Seçmenlerin Kararlarının Netleşme Zamanı Üzerinden Bağlamsal Bir Değerlendirme	32
Sonuç.....	37
Kaynakça.....	41

BÖLÜM 2

SOSYAL MEDYA VE SİYASAL KATILIM İLİŞKİSİ: Ardahan İli Örneğinde Üniversite Gençliği Üzerine Bir Araştırma

Adem Keser

Özet	43
Giriş.....	44
1. Siyasal İletişim Süreci	46
2. Sosyal Medya Ve Sosyal Medyanın Özellikleri	48
2.1. Sosyal Medyanın Araçları	49
2.2. Sosyal Medya ve Geleneksel Medyanın Karşılaştırılması	50
2.3. Dijital Aktivizm.....	51
2.4. İfade Özgürlüğü Alanı Olarak Sosyal Medya.....	52
2.5. Siyaset ve Sosyal Medya.....	54
3. Yöntem.....	56
3.1. Hipotezler.....	57
3.2. Bulgular	58
3.2.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri ve Siyasete İlgi Düzeyleri.....	58
3.2.2. Katılımcıların Bir Önceki Milletvekili Genel Seçimlerinde (1 Kasım 2015) Oy Kullanma Durumu ve Oy Verdikleri Partiye Olan Bağlılık Düzeyi.....	59
3.2.3 Katılımcıların Gelecekte Aktif Siyasette Görev Alma Düzeyi.....	61
3.2.4. Katılımcıların Sosyal Medya Kullanım Sıklığı ve Sosyal Medya Kullanım Süreleri	62
3.2.5. Katılımcıların Sosyal Medya Üzerinden Siyasal Bir Gruba, Etkinliğe Üye Olma ve Siyasal Gösteri, Miting veya Eyleme Katılma Düzeyi	63
3.2.6. Katılımcıların Sosyal Medyada Politik Tartışmalara Girme ve Politik Paylaşımlarda Bulunma Düzeyi ve Sosyal Medyada Politik Varlık Göstermeme Sebepleri	64
3.2.7. Katılımcıların Cinsiyete Göre Sosyal Medya ve Siyaset ile İlgili Görüşlerinin Farklılaşma Düzeyi	66

3.2.8. Katılımcıların Sosyal Medya ve Siyaset ile İlgili Görüşlerinin Siyasete İlgili Düzeyine Göre Farklılaşma Düzeyi	68
Sonuç.....	70
Kaynakça	72

BÖLÜM 3

ARDAHAN HALKEVİ DENEYİMİ: Miyon ile Gerçeklik Arasındaki Mesafe

Dr. Öğr. Üyesi Ali Haydar Soysüren, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Uyaniker

Özet	75
Giriş.....	77
1. Kuruluş Ve Misyon	78
1.1. Ardahan Halkevi'nin Kuruluşu.....	81
2. Yıllara Yayılan Atalet	84
2.1. Kadro Sorunu	87
2.2. Mali Zayıflığın Girdabında	92
2.3. Yıllara Yayılan Mekan Sorunu.....	96
Sonuç.....	103
Kaynakça	105
EKLER (Belge Örnekleri).....	109

ARDAHAN'IN TARİH VE ARKEOLOJİSİ

BÖLÜM 4

YENİ ARAŞTIRMALARIN SONUÇLARINA GÖRE ARDAHAN'IN ARKEOLOJİK BULUNTULARI

Dr. Öğr. Üyesi Sami Patacı

Özet	119
Giriş.....	120
1. Merkez İlçe Arkeolojik Buluntuları	121
1.1. Ölçek-Kalecik Tepesi Kalesi ve Yerleşimi.....	122
1.2. Ölçek-Kuzey Kalesi.....	122
1.3. Gölgeli Kalesi.....	123

1.4. Gölgeli-Güneybatı Kalesi ve Yerleşimi.....	124
1.5. Gölgeli Yüksek Yayla Arkeolojik Alanı.....	125
1.6. Samanbeyli Savunma Yapısı.....	125
1.7. Hasköy ksek Yayla Arkeolojik Alanı.....	126
1.8. Hasköy Gzетleme Kulesi	126
1.9. Beşiktaş Kalesi, Yerleşimi ve Kurganları	127
1.10. Sulakyurt Demir ağı ve Orta ağ Seramik Buluntuları Alanı.....	128
1.11. ağlayık-Doğı Savunma Yapısı	128
1.12. ağlayık-Kuzeydoğı Kalesi.....	129
1.13. Bayramođlu Kalesi.....	130
1.14. Bağdaşan Savunma Yapısı	131
2. Çıldır İlçesi Arkeolojik Buluntuları	132
2.1. Akçakale Adası ren Yeri.....	132
2.2. Senger Tepe Kalesi (Sur ile Gclendirilmiş Mevsimlik Yerleşimi).....	134
2.3. Semiha Şakir ksek Yayla Yerleşimi ve Ağılı.....	136
2.4. Kotanlı Eskiçağ Arkeolojik Alanı	136
2.5. Dođankaya Demir ağı ve Orta ağ Seramik Buluntuları Alanı.....	137
2.6. Şeytan Kalesi Eskiçağ Seramik Buluntuları	137
3. Gle İlçesi Arkeolojik Buluntuları	138
3.1. Kayaaltı (Omega) Kalesi	138
3.2. Köprülü ksek Yayla Arkeolojik Alanı	139
3.3. obanky Kalesi ve Yerleşimi	139
3.4. obanky Höyüđü	140
3.5. Kuzupınarı Kalesi ve Yerleşimi	141
3.6. Bellitepe-Batı Kulesi	143
3.7. Bellitepe-Doğı Kulesi ve Eskiçağ Ağılı.....	144
3.8. Bellitepe Kalesi	145
3.9. Baleşme-Kaynıklık Kulesi	146
3.10. Baleşme-Şipsirik Kulesi.....	147
3.11. Baleşme-Tekmezar Kulesi ve Yerleşimi.....	148
3.12. Baleşme-am Ormanı Eskiçağ Arkeolojik Alanı	148
3.13. Durucasu-Şimşimik Kalesi	149
Sonuç.....	150
Kaynakça.....	152
Resimler	154

BÖLÜM 5
ARDAHAN'DA TARİHİ BİR CAMİ:
Suhara Köyü Camii

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Oral Patacı

Özet	165
Giriş	167
1. Çıldır Tarihi Hakkında Genel Bilgi	168
2. Suhara Köyü Camii Mimari Özellikleri	170
3. Suhara Köyü Camii'nin Tarihî Geçmişi ve Tarihlendirilmesi	173
Sonuç	179
Kaynakça	181
Fotoğraflar ve Çizimler	182

BÖLÜM 6
POSOF'TA KURULAN ATABEK DEVLETİ'NİN DIŞ POLİTİKASI

Emre Gezer

Özet	191
Giriş	192
I. Kuruluş Döneminde Atabek Devleti'nin Dış Politikası	194
II. Bağımsızlık Döneminde Atabek Devleti'nin Dış Politikası	197
III. Zayıflama Döneminde Atabek Devleti'nin Dış Politikası	202
IV. Yıkılış Döneminde Atabek Devleti'nin Dış Politikası	205
Sonuç	209
Kaynakça	211

ARDAHAN'IN EDEBİYAT VE KÜLTÜRÜ

BÖLÜM 7
ÂŞIK CİNASÎ'NİN ŞİİRLERİNDE ARDAHAN

Dr. Öğr. Üyesi Hamza Kolukısa

Özet	215
Giriş	216
1. Âşık Cinasî Kimdir?	218

2. Âşık Cinası'nın Şiirlerinde Ardahan	219
Sonuç.....	237
Kaynakça	238

BÖLÜM 8
1894 YILI TİFLİS'İN GÜRCÜCE İVERİA GAZETESİNDE
ARDAHAN SANCAĞINA YOLCULUK İZLENİMİ

Prof. Dr. Şureddin Memmedli

Özet	239
Giriş.....	240
1. Ön Bilgiler	240
2. Ardahan'ın Coğrafi Konumu Hakkında	241
3. Gökdağ Hakkında.....	243
4. Göller Hakkında.....	243
4.1 Aktaş/Hozapın Gölü	243
4.2. Çıldır Gölü	244
5. Taşköprü Hakkında.....	245
6. Köyler Hakkında.....	246
6.1. Akçakale	246
6.2. Çamdıra	246
6.3. Cala	247
6.4. Cambaz.....	247
6.5. Taşbaşı	248
7. Çıldır Terekeme Ailesinde Misafirlik	248
8. Kör İsmail'in Mertliği.....	250
9. Kiliseler Hakkında	251
10. Coğrafi İsimlerin Yorumu	252
Sonuç.....	254
Kaynakça	255

BÖLÜM 9
BİR POSOF MASALININ ETNOPEDAGOJİK YÖNDEN İNCELENMESİ:
Tilkiyle Nine

Dr. Öğr. Üyesi İkrâm Çınar

Özet	257
Giriş	258
1. Etnopedagoji	259
1.1. Etnopedagojinin Etkili Aracı: Masal	260
1.2. Değer Ve Değerler Eğitimi	261
2. Yöntem	262
2.1. Masal Hakkında	262
3. Bulgular Ve Yorum	263
Sonuç	268
Kaynakça	269
Ek-1. Masal	270

ARDAHAN'IN SOSYO-EKONOMİSİ

BÖLÜM 10
ARDAHAN İLİNİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU VE GÜRCİSTAN İLE DIŞ
TİCARETİNİN 2010-2017 DÖNEMİNDEKİ GELİŞİMİ

Prof. Dr. Adem Üzümcü

Özet	275
Giriş	276
1. Ardahan İlinin Sosyo-Ekonomik Durumu	278
2. Gürcistan Ekonomisi ve Gürcistan-Türkiye Dış Ticaretinin Gelişimi	289
3. Ardahan İlinin 2010-2017 Döneminde Dış Ticaretinin Gelişimi	291
4. Ardahan İlinin 2010-2017 Döneminde Gürcistan İle Dış Ticaretinin Gelişimi ve Özellikleri	297
Sonuç	304
Kaynakça	306

BÖLÜM 11
ARDAHAN İLİNE YAPILAN KAMU YATIRIMLARININ
ETKİNLİKLERİNİN VERİ ZARFLAMA ANALİZİ
(VZA) YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Arş. Gör. Tarık Duran & Arş. Gör. Ramazan Taşcı & Prof. Dr. Ali Çımat

Özet	309
Giriş	311
1. Yöntem	311
1.1. Veri Zarflama Analizi ve Etkinlik Ölçüm Yönteminin Seçilmesi	311
1.2. Veri Zarflama Analizine İlişkin Teorik Çerçeve	312
1.3. Karar Verme Birimleri (KVB) ve Girdi-Çıktı Değişkenlerinin Seçilmesi	314
2. Bulgular	316
Sonuç	320
Kaynakça	323

BÖLÜM 12
BİLİMSEL ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİNİN ÜNİVERSİTE
SANAYİ İŞBİRLİĞİNİN GELİŞTİRİLMESİNDEKİ ROLÜ
Ardahan İli Örneği

Dr. Öğr. Üyesi Güven Gürkan İnan

Özet	325
Giriş	326
1. Üniversite-Sanayi İşbirliği	327
2. Üniversite-Sanayi İşbirliği Kanalları	330
3. Bilimsel Araştırma Yöntemleri	333
4. Ardahan İli Özelinde Üniversite-Sanayi İşbirliği Modeli	335
Sonuç	341
Kaynakça	343

BÖLÜM 13
MARKALAŞMADA TEMEL ADIM:
Marka Tescili ve Ardahan

Dr. Öğr. Üyesi Arzu Kılıç & Prof. Dr. Berrin Filizöz

Özet	347
Giriş	348
1. Marka	349

2. Marka Türleri	352
3. Marka Tescili	353
4. Ardahan; Genel Ekonomik Ve Marka Tescil Durumu	354
5. Araştırma Amacı, Yöntem Ve Kısıtlar	358
6. Bulgular	359
Sonuç	363
Kaynakça	365

BÖLÜM 14

POSOF'UN TRA2 BÖLGESİ İÇİNDEKİ YERİ VE GELİŞME EKSENLERİ BAĞLAMINDA KALKINMA PROJELERİNİN GELİŞTİRİLMESİ

Ar. Gör. Dr. Mehmet Gür & Dr. Öğr. Üyesi Ömer Bilen &
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Topcuoğlu & Dr. Öğr. Üyesi Kutay Üstün

Özet	367
1. Posof İlçesinin TRA2 Bölgesindeki Yeri ve Mevcut Durumu	369
1.1. Konumu, Coğrafyası ve İklimi	369
1.2. Tarihçesi	370
1.3. Demografik Yapısı	371
1.4. Ekonomik Yapı	371
1.5. Tarım, Hayvancılık ve Arcılık	372
1.6. Doğal Yapı ve Turizm	374
2. TRA2 2014-2203 Bölge Planı Vizyonu ve Gelişme Eksenleri	377
3. Araştırma Yöntemi Ve Sonuçlar	379
3.1. Kantitatif Araştırma Sonuçları	380
3.2. Kalitatif Araştırma Sonuçları	382
4. POSOF için Önerilen Kalkınma stratejileri ve Projeleri	385
Sonuç	388
Kaynakça	390

ARDAHAN HAYVANCILIĞI

BÖLÜM 15

ARDAHAN İLİ BÜYÜKBAŞ HAYVANCILIK SEKTÖRÜ MEVCUT DURUM SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Eştürk & Doç. Dr. Seymur Ağazade

Özet	393
Giriş	395
1. Türkiye’de Büyükbaş Hayvancılık	397
2. Ardahan İlinde Büyükbaş Hayvancılığın Mevcut Durumu	402
3. Materyal ve Yöntem	404
4. Araştırma Bulguları	405
Kaynakça	415

BÖLÜM 16

ARDAHAN YÖRESİNDEN MEVSİMSSEL OLARAK TOPLANAN SÜT VE KAŞAR PEYNİRİ ÖRNEKLERİNDE AFLATOKSİN M1 DÜZEYLERİNİN ARAŞTIRILMASI

Dr. Öğr. Üyesi Ertan Doğan

Özet	417
Giriş	418
1. Materyal ve Metot	422
1.1. Materyal	422
1.1.1. Süt Numuneleri	422
1.1.2. Kaşar Peyniri Numuneleri	422
1.1.3. Aflatoksin M1 ELISA Test Kiti	423
1.1.4. Süt Numunelerinin Analize Hazırlanması	423
1.1.5. Peynir Numunelerinin Analize Hazırlanması	423
1.2. Metot	424
2. Bulgular	424
2.1. Yaz Dönemi Toplanan Süt ve Kaşar Peynirlerine Ait Analiz Sonuçları	424
2.2. Sonbahar Dönemi Toplanan Süt ve Kaşar Peynirlerine Analiz Sonuçları	424
2.3. Kış Dönemi Toplanan Süt ve Kaşar Peynirlerine Ait Analiz Sonuçları	425
2.4. İlkbahar Dönemi Toplanan Süt ve Kaşar Peynirlerine Ait Analiz Sonuçları	425

Sonuç.....	426
Kaynakça.....	435

BÖLÜM 17
ARDAHAN İLİ GÖLE İLÇESİ BÜYÜKBAŞ
HAYVANCILIK SEKTÖRÜNÜN SWOT ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Arş. Gör. Ömer Atalay & Doç. Dr. Ötügen Senger

Özet.....	439
Giriş.....	440
1. Türkiye’de Büyükbaş Hayvancılık.....	441
1.1. Göle İlçesinde Büyükbaş Hayvancılık.....	443
2. Literatürde Büyükbaş Hayvancılık Sektörünün Swot Analizi İle Değerlendirilmesi	447
3. Materyal	449
4. Metot.....	450
5. Araştırma Bulguları.....	450
5.1. SWOT Analizi.....	461
Sonuç.....	465
Kaynakça.....	467

ARDAHAN ARICILIĞI

BÖLÜM 18
ARDAHAN ARICILIĞININ POTANSİYELİ

Kemal Yazıcı

Özet.....	471
Giriş.....	472
1. Ardahan’da Arıcılık Neden Önemlidir?	474
1.1. Arı Irkı.....	474
1.2. Koloni Sayısı.....	475
1.3. Ana Arı Üretimi.....	477
1.4. Meralar ve Mera Kapasiteleri.....	477
2. Ardahan’ın Organik Bal Üretimi Açısından Önemi	478
Sonuç.....	480
Kaynakça.....	481

BÖLÜM 19
ARDAHAN İLİ ARICILIK İŞLETMELERİNDE
KOLONİ YÖNETİMİNDE YAPILAN BAŞLICA YANLIŞLIKLAR

Doç. Dr. Mahir Murat Cengiz

Özet	483
Giriş	484
1. Eğitim Yetersizliğinin Yetiştiricilerin Koloni Bakım ve Yönetim Uygulamalarına Yansımaları	485
1.1. Popülasyon Kontrolü	486
1.1.1. İki Ana Arılı Koloni Yönetim Sistemi	488
1.1.2. Koloni Destek Sistemi	490
1.1.3. Paket Arı Sistemi	491
1.1.4. Ana Arı Hapsi	492
1.2. Mera Kullanımı	493
1.3. Damızlık Kullanımı	494
1.4. Arı Beslemesi	495
1.5. Arı Sağlığı	500
1.6. Yanlış ve Bozuk Petek Kullanımı	501
1.7. Kışlatma	501
2. Örgütlenme ve Ürünlerin Değerlendirilmesi	503
Sonuç	503
Kaynakça	504

BÖLÜM 20
KAFKAS BAL ARISI GEN MERKEZİ VE KORUNMASI İÇİN ALTERNATİF
YÖNTEMLER

Doç. Dr. Aziz Gül & Doç. Dr. Mahir Murat Cengiz & Öğr. Gör. Kemal Yazıcı

Özet	507
GİRİŞ	508
1. Kafkas Bal Arısı Gen Merkezi Ve Korunması İçin Alternatif Yöntemler	510
1.1 Kafkas İzole Alanları İçerisinde Islah Çalışmaları Yapılmalı	510
1.2 Yapay Tohumlama Çalışmalarına Yer Verilmeli	511
1.3 Elde Edilen Genetik Materyaller Dondurularak Korunmalı	512
SONUÇ	514
KAYNAKÇA	516

BÖLÜM 21
ARDAHAN YÖRESİ ARISININ
(*Apis mellifera caucasica* G.) ANADOLU VE DİĞER BAZI ARI IRKLARI İLE
MORFOLOJİK, DAVRANIŞ, PERFORMANS VE ÜREME ÖZELLİKLERİ
YÖNÜNDE KARŞILAŞTIRILMASI

Prof. Dr. Ahmet Güler & Öğr. Gör. Kemal Yazıcı & Dr. Selim Bıyık &
Zir. Müh. Gökhan Kavak & Zir. Yük. Müh. Abdurrahman Aydın &
Arş. Gör. Emre Uğurlutepe & Prof. Dr. Osman Kaftanoğlu

Özet	520
Giriş.....	521
1. Materyal ve Metot.....	522
2. Bulgular	523
2.1. Performans ve Davranışı	523
2.1.1. Avantajları	523
2.1.2. Dezavantajları	524
2.2. Morfolojik Yönden Genel Karakterizasyonu	525
Sonuç.....	529
Kaynakça	531

